

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

І. В. Тарасенко

ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗНАНЬ

Навчально-методичний посібник

Затверджено
редакційно-видавничою
радою університету,
протокол № 2 від 26.06.2025 р.

Харків
НТУ «ХПІ»
2025

УДК 1
Т 19

Рецензенти:

Я. В. Тараросєв, д-р філос. наук, проф., Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»;

Д. В. Петренко, завідувач кафедри теорії культури і філософії науки,
д-р філос. наук, проф.,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

Тарасенко І. В.

Т 19 Основи філософських знань : навчально-методичний посібник /
І. В. Тарасенко. – Харків : НТУ «ХПІ», 2025. – 112 с.

ISBN 978-617-05-0563-7

В навчально-методичному посібнику викладено основи філософських знань, розглядаються основні філософські поняття, основні розділи філософії, розвиток філософії від давніх часів до сучасності. Українську філософію представлено в контексті розвитку світової філософії. Навчальний матеріал доповнено темами доповідей, запитаннями для самостійного опрацювання до всіх тем. Для підсумкового контролю знань використовуються різнорівневі тестові завдання. Наведено хронологічні відомості про найвидатніших філософів.

Для студентів закладів фахової передвищої освіти з підготовки фахових молодших бакалаврів.

Бібліогр. 41

ISBN 978-617-05-0563-7

УДК 1
© Тарасенко І. В., 2025
© НТУ «ХПІ», 2025

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Основи філософських знань» є одним із обов'язкових освітніх компонентів у підготовці фахових молодших бакалаврів в системі фахової передвищої освіти.

Вивчення навчальної дисципліни відбувається на четвертому році навчання і має тісні міждисциплінарні зв'язки з такими освітніми компонентами: «Культурологія*», «Історія України», «Всесвітня історія», «Громадянська освіта*», «Соціологія».

«Основи філософських знань» надає студентам базові знання, які є необхідними в процесі формування ідентичності, світогляду та подальшій самореалізації, професійній діяльності у просторі української та світової культур.

«Основи філософських знань» є системою знань, яка впливає на формування свідомості і розвиває духовність людини, містить загальні знання про людину, природу та всесвіт. В сучасності саме філософія (як сукупність загальнотеоретичних знань, що має прикладне значення) відіграє визначальну роль у формуванні світогляду людини. Цьому сприяє і багатовіковий досвід філософії й інтенсивний розвиток сучасної філософії.

Філософія як особливий вид знання і аналізує, і формує сучасну духовно-практичну ситуацію в культурі. Визначальними в філософії є ідеал наукової раціональності в пізнанні та принцип особистісної відповідальності в поведінці. Різноманіття філософських ідей, уявлень, напрямків є підґрунтям для розвитку творчої особистості й культури.

Філософія як система фундаментальних теоретичних знань відзначається високим науковим рівнем та гуманістичною спрямованістю, сприяє розвитку творчих здібностей особистості. Сучасна філософія сприяє

формуванню й розвитку свідомості людини. У світоглядному відношенні вона орієнтує людину на творчу діяльність та особистісну відповідальність.

У відповідності до загальної мети відповідної освітньо-професійної програми за спеціальностями: G3 Електрична інженерія, G6 Інформаційно-вимірювальні технології, G9 Прикладна механіка, G11 Машинобудування (за спеціалізаціями), F2 Інженерія програмного забезпечення, F3 Комп'ютерні науки з підготовки фахових молодших бакалаврів в системі фахової передвищої освіти метою освоєння навчальної дисципліни «Основи філософських знань» є формування у студентів загальних компетентностей у вигляді системи отриманих знань, умінь та якостей для розв'язання професійних завдань, соціальної адаптації і самоосвіти.

Завдання навчальної дисципліни «Основи філософських знань» полягає в тому, аби сформувати у студентів знання і розуміння змісту і закономірностей історико-філософського процесу, загальних уявлень та змісту проблематики філософського знання, сприяти формуванню культури мислення, духовно-моральних цінностей, творчих навичок у пізнанні навколишнього світу та особистій діяльності; засвоїти теоретичні засади релігії, сукупність знань, що відображено в релігіях як духовному феномену, специфіку релігійних процесів в Україні, місце і роль релігій у просторі української та світової культур.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Основи філософських знань» є філософські категорії, загальнонаукові методи; філософські уявлення, системи, напрямки в історії філософії, в українській філософії та в сучасній філософії; зміст окремих розділів філософії (онтологія, гносеологія, філософська антропологія, філософія культури та ін.); сутність, закономірності розвитку і функціонування релігій, зміст і значення релігійних процесів в Україні та в світовій культурі.

При освоєнні навчальної дисципліни «Основи філософських знань» застосовується **компетентнісний підхід**, що передбачає використання різних методів навчання і формування загальних компетентностей.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми і в результаті опанування навчальної дисципліни «Основи філософських знань» студенти мають

знати (пояснювати, інтерпретувати, характеризувати):

- предмет, структуру і основні функції філософії, визначення основних філософських категорій, загальнонаукові методи;

- умови формування, основні етапи розвитку, напрямки і досягнення світової філософії;

- умови формування, характеристику, основні етапи розвитку і досягнення української філософії;

- загальні тенденції розвитку світової та української філософії;

- зміст окремих розділів філософії (онтологія, гносеологія, філософська антропологія, філософія культури та ін.);

- різні аспекти сутності релігії, класифікацію релігій, історичний розвиток релігій, зміст віровчення світових релігій, сучасний стан релігій та правове забезпечення свободи совісті;

- загальні вимоги стосовно культури мислення, культури особистості;

вміти:

- застосовувати філософські поняття і методологію;

- розуміти і змістовно аналізувати основні філософські уявлення, системи, напрямки в історії філософії, в українській філософії та в сучасній філософії;

- застосовувати знання за окремими розділами філософії в професійній діяльності, при самореалізації в просторі сучасної культури;

- застосовувати отримані знання при формуванні власного розуміння релігії, її цінностей, розрізняти особливості конфесійної діяльності релігійних організацій в Україні;

- підтримувати заходи, спрямовані на розвиток духовної культури української нації.

В процесі освоєння навчальної дисципліни «Основи філософських знань» студенти мають **набути відповідних якостей:**

- свідомо формулювати власні світоглядні установки, цінності, пріоритети;

- відповідально відноситись до власного світоглядного вибору, усвідомлення себе українцем/українкою, формування власної ідентичності та власної культури мислення, культури поведінки;

- формувати власне ставлення до світової духовної культури;

- дотримуватись доброчесності;

- готувати доповіді, тези, презентації, творчі роботи;

– брати участь в дискусіях, наводити приклади з філософської тематики українською мовою;

– свідомо і відповідально відноситись до досягнень і спадщини світової та української культур;

– брати участь в розбудові української культури;

– дотримуватись загальних вимог ділового етикету, задля кращої самореалізації, здійснення своєї культуротворчої та професійної діяльності.

Вивчення навчальної дисципліни «Основи філософських знань» передбачає формування **загальних компетентностей (ЗК)** за відповідною освітньо-професійною програмою підготовки фахового молодшого бакалавра за спеціальностями: G3 Електрична інженерія, G6 Інформаційно-вимірювальні технології, G9 Прикладна механіка, G11 Машинобудування (за спеціалізаціями), F2 Інженерія програмного забезпечення, F3 Комп'ютерні науки.

Вивчення навчальної дисципліни «Основи філософських знань» передбачає формування **результатів навчання (РН)** за відповідною освітньо-професійною програмою підготовки фахового молодшого бакалавра за спеціальностями: G3 Електрична інженерія, G6 Інформаційно-вимірювальні технології, G9 Прикладна механіка, G11 Машинобудування (за спеціалізаціями), F2 Інженерія програмного забезпечення, F3 Комп'ютерні науки.

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ЗМІСТ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ

1.1. Філософія, її джерела та особливості

Філософія розглядає найзагальніші та найбільш суттєві запитання, над якими замислюється людина. Як влаштований світ? Що таке людина? Чи буде кінець існуванню суспільства? Що таке щастя? Та інші найбільш фундаментальні запитання. Філософія надає відповіді на такі запитання. Це дозволяє людині вдосконалюватись. Або задовольняє пізнавальний інтерес людини. Або стимулює людину до ефективної діяльності. Або заспокоює, втішає ...

1.1.1. Специфіка філософського знання

В сучасній культурі філософія є наукою, яка містить найсуттєвіші знання про всесвіт, природу, людину та ін. Є декілька визначень, які розкривають розуміння філософії. В перекладі з грецької філософія (давньо-грец. *φιλοσοφία*) – любомудріє. Найчастіше слово філософія (давньо-грец. *φιλοσοφία*, трансліт. *phileo* – люблю, *sophia* – мудрість) перекладають як любов до мудрості. Вперше термін філософія використовував давньогрецький мислитель Піфагор, який жив приблизно у VI ст. до н. е. Мудрістю він називав знання, яке притаманне богам і до якого люди можуть тільки прагнути. Філософію вважав специфічною наукою давньогрецький філософ Платон, який жив приблизно у IV ст. до н. е. Тому вважається, що філософія як наука виникає у Давній Греції приблизно у VI–IV ст. до н. е.

Український філософ Г. С. Сковорода писав про філософію, премудрість: «Вона відрізняє нас од звірів милосердям і справедливістю, а від скотини – стриманістю й розумом; і не інше що вона є, як блаженне лице Боже, таємно виписане на серці, сила й правило всіх наших порухів і справ. Тоді серце наше робиться чистим джерелом добродіянь, що

невимовно звеселяють душу; і тоді ж бо ми буваємо істинними душею й тілом людьми» [33, с. 20].

Існують і сучасні визначення філософії. Філософія – це специфічна, особистісна та унікальна форма осягнення світу, яка містить знання про найсуттєвіші запитання відносно існування людини, суспільства, всесвіту.

Джерела філософії – розум людини, поглиблена думка, прагнення дізнатись сутність речей, подій, обставин. Історично джерелом філософії є міфологія, яка передувала філософському знанню. Міфологія – цілісне світосприйняття. Міфи пояснювали походження світу, людини, знання. У міфах поєднується раціонально-теоретичне, емоційно-естетичне, етичне знання. Міфологія – культуротворче підґрунтя філософії. На основі міфології формувались давньоіндійська та давньокитайська філософія, давньогрецька філософія.

Перехід від міфу (грец. μῦθος – оповідь) до логосу (грец. λόγος – слово, смисл, поняття) призвів до виникнення філософії. Перехід від міфу до логосу – це перехід на рівень філософських узагальнень, концепцій, понять.

Філософія є раціонально-теоретичним знанням. Цим вона відрізняється, наприклад, від релігії. Є спільні для філософії та релігії запитання, наприклад, про безсмертя душі. В релігії знання сприймається на віру, не піддається сумніву. Філософія закликає до критичного мислення.

Філософія і мистецтво мають спільне – розгляд естетики, почуттів, існування людини. Філософія при цьому використовує поняття. Мистецтво представляє людське життя через художні образи.

Не варто спрощувати філософію. Філософія не зводиться до релігії, науки або витвору мистецтва. Але не варто і ускладнювати.

Філософія дає відповіді на найсуттєвіші запитання людини. І на одне запитання у філософії може бути декілька правильних відповідей. Цим філософія відрізняється від конкретних наук, наприклад, математики, фізики. В різних відповідях для філософії є цінним роздум, що дозволяє розвивати мислення та свідомість людини.

Філософія – культура мислення. Філософування – стиль мислення, спрямований на встановлення сутності речей, смислів людського життя. Характерними ознаками філософування є: поглиблена думка, діалогічний (дискурсивний) спосіб спілкування співрозмовників, переважання логічної

аргументованості та переконання в висловлюваннях. При цьому використовуються відповідні філософські поняття: рефлексія, релевантність (осмисленість), дискурс.

В філософії сформувалися філософські категорії, за допомогою яких висловлюється філософське знання. Це, наприклад, такі філософські категорії, як ідея (грец. εἶδος – ейдос), істина, світ, душа, розум, добро, свобода, культура та інші.

«Мудрість – одне з найважливіших світоглядних та життєвосмислових понять. В більшості випадків під М. розуміють єдність розуму та життя, міркування та дії. Філософія ... покликана шукати шляхи до неї в людських інтелектуальних здібностях і переводити її одкровення в розгорнуті міркування. Широко використовуються терміни «життєва М.», «народна М.», «практична М.» ... , що дозволяє розглядати М. як інтегральну форму життєвого досвіду» [31, с. 135].

Філософське знання є концептуальним. Філософські концепції мають всезагальне наукове значення. Ідея, наприклад, може мати конкретизоване прикладне значення в окремих науках.

Філософське знання здебільшого виражено в філософських тестах. Філософські тексти, особливо першоджерела, є важливими для розуміння філософського знання. Можливі різні інтерпретації одного і того ж філософського тексту різними людьми. Один і той самий філософський текст може по-різному сприйматись однією людиною при прочитанні при різних обставинах. Цінність філософських текстів в роздумах для розвитку мислення, виділенні сенсів, смислів, значень, в зразках, прикладах вирішення складних питань, проблем. Філософія розвиває аналітичне, критичне мислення, усвідомлення суті речей, подій тощо.

Філософія виконує певні функції в культурі. До основних функцій філософії відносяться:

- світоглядна (ця функція пов'язана з понятійним, теоретичним поясненням світу);
- пізнавальна (створення істинного, достовірного знання);
- методологічна (ця функція полягає в формуванні загальних принципів і норм отримання знань, їх координації та інтеграції),
- естетична (емоційно-естетичне сприйняття світу);

- етична (ця функція відмічає практичну спрямованість філософського знання).

Світоглядна функція філософії формує уявлення та розуміння світу людиною, розуміння людиною свого місця у світі. Світоглядна функція філософії включає також визначення ідей, пріоритетів, цінностей, оцінку, прогнози; усвідомлення намірів, причин і очікуваних наслідків.

Пізнавальна функція філософії про отримання істинних знань про світ. Пізнання навколишнього світу створює передумови для діяльності людини.

Методологічна функція філософії свідчить про формування в філософії найзагальніших методів пізнання (аналіз, синтез, індукція, дедукція та інших). Основні методи пізнання, які сформувались в філософії, надалі стали використовуватись як наукові методи, як методологія для розвитку наукового знання. Серед нових методів, які виникли в філософії в XX ст., можна виділити феноменологічний та герменевтичний методи.

Естетична функція філософії про формування витонченого емоційно-естетичного сприйняття світу людиною, культуру почуттів, виховання почуттів. Філософія допомагає вдосконалювати емоційно-естетичні уявлення людини, вміння побачити, відчувати красу (красу зовнішніх форм, красу внутрішнього світу, красу слова ...), вдосконалювати почуття, співчуття.

Етична функція філософії підкреслює наскільки раціонально-теоретичне філософське знання реалізується в житті, є невіддільним від практичного життя. Етична функція – це також і про виховання моральності людини, прагнення до добра.

1.1.2. Філософія та світогляд

Філософія є світоглядом. Світогляд – цілісний погляд на світ, людину, суспільство. В культурі існують певні форми, в яких створюється, зберігається та передається духовність. Це – філософія, релігія, етика, мистецтво. Їх гармонійне поєднання в окремій особистості, в суспільстві формує світогляд.

«Філософія є особливим різновидом духовної культури, призначення якого полягає у тому, щоб раціональними засобами випрацьовувати

світогляд – узагальнену систему уявлень і знань про навколишній світ, найсуттєвіші характеристики людського ставлення до природи, суспільства і духовного життя в усіх його основних виявах» [26, с. 22].

Світогляд – це точка зору на оточуючий світ, яка передбачає створення системних уявлень про світ. Поєднання філософського та наукового знання формують філософсько-наукову картину світу, що є підґрунтям для розбудови світоглядних уявлень про навколишній світ.

Світогляд – це система знань, переконань, цінностей, які визначають відношення людини до світу. Розрізняють буденний світогляд, який формується стихійно, не цілеспрямовано впродовж всього життя, та теоретичний, інституціалізований світогляд, який є результатом роботи філософських та наукових шкіл.

При розгляді історичного формування світогляду розрізняють наступні типи світогляду: міфологічний, релігійний, філософський та науковий світогляди.

Основою філософського світогляду є розум. Утворення філософського світогляду можливе при свободі інтелектуальної діяльності. В той же час слід зазначити науковість філософії. Філософія формує наукове мислення, науковий світогляд, взаємодіє з іншими науками.

Філософію і науку поєднує відношення до пізнання, його теоретичних та практичних результатів. Філософський та науковий світогляди передбачають певний рівень інтелектуального розвитку.

До найбільш актуальних питань, які впливають на світогляд людини, відносяться: формування свідомості, самосвідомості, ідентичності (в тому числі національної ідентичності), творчість (в тому числі технічна творчість), формування інформаційної культури, медіаграмотності, культури спілкування, піклування про ментальне здоров'я, розвінчування фейків, інклюзивність, цінності свободи, справедливості, демократії та інші.

Філософське знання є гуманітарним, інтегративним на відміну від вузькоспеціалізованого знання окремих наук. Філософія наголошує на цінності людського життя, самопізнанні, гармонійному розвитку особистості. В філософії приділяється увага до індивідуального життя людини, особистісного розвитку, свободи вибору та відповідальності.

1.1.3. Структура філософського знання

Філософія як наука в сучасній культурі є досить розвиненою галуззю знань. Структура філософії складається з розділів, назва та зміст яких визначається проблематикою, що розкривається у відповідному розділі. До найбільш відомих розділів філософії відносяться, наприклад, такі розділи:

- онтологія – вчення про буття,
- гносеологія – теорія пізнання,
- історія філософії,
- етика – вчення про мораль,
- естетика – вчення про прекрасне,
- філософія культури – культурологія,
- філософська антропологія – вчення про природу та сутність людини,
- логіка – наука про форми та закони мислення;
- філософія науки,
- філософія релігії – релігієзнавство та інші.

Різні розділи філософського знання свідчать про різноманіття філософських запитань, проблем, які розглядаються в філософії. В філософії досліджуються запитання та проблеми соціальної філософії, філософії мови, філософії техніки та інше.

Різноманіття філософського знання, різні філософські концепції представлені і різними напрямками, які виникли в історії філософії (давньогрецька натурфілософія, патристика та схоластика, гуманізм Відродження, емпіризм та раціоналізм філософії Нового часу ...).

Філософія залишається для людини актуальною, сповненою сенсів, значень і надихаючою. В філософії можуть висловлюватись прогнози стосовно майбутнього. Філософія і є найкращим проектом майбутнього.

Теми доповідей

1. Специфіка та місце філософії у культурі.
2. Основні функції філософії.
3. Філософія як цілісний та систематизований світогляд.
4. Типи світогляду.

5. Структура філософії як науки.
6. Діалог концепцій, думок, уявлень як фактор розвитку сучасної філософії.

Запитання для самостійного опрацювання

1. В чому виявляється світоглядне значення філософії?
2. Основні філософські категорії та що вони означають?
3. Спільне та відмінне між філософією, конкретними науками, мистецтвом та релігією.
4. Які основні функції виконує філософія?
5. Які типи світогляду виділяють в філософії?
6. Розділи філософії в структурі філософського знання. Які філософські запитання та проблеми в них розглядаються?

Література: [26, с. 5–65], [29, с. 16–41], [31, с. 135], [32, с. 9–35], [33, с. 20].

Інформаційні ресурси: [1].

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКИХ ПРОБЛЕМ

2.1. Філософія давніх цивілізацій: Стародавнього Сходу та античного світу

До філософії Давнього Сходу відносять давньоіндійську та давньокитайську філософію. Загальними характеристиками давньосхідної філософії є:

- зв'язок з релігією (релігійно-філософське знання),
- виражена етична проблематика,
- практичність знання (практична філософія).

Антична філософія є основою західноєвропейської філософії. Загальними характеристиками західноєвропейської філософії є:

- раціональність,
- натуралістичність,
- науковість.

2.1.1. Філософія Давнього Сходу (давньоіндійська та давньокитайська філософія)

В давньоіндійській культурі формуються вчення, які стають основою світової філософії, розробляється відповідна термінологія, визначаються головні теми філософії. Найдавніші давньоіндійські філософсько-релігійні книги – Веди. Їх створення відносять приблизно до 2500 років до н. е. Давньоіндійська філософія обґрунтовувала існуючу структуру суспільства (кастова система) і сприяла її збереженню. Давньоіндійські філософські школи можна розподілити на: ортодоксальні, в яких визнавався авторитет Вед, та неортодоксальні. Ортодоксальні давньоіндійські філософські школи: веданта, міманса, вайшешика, санх'я, ньяя та йога. Неортодоксальні давньоіндійські філософські школи: буддизм, джайнізм і

чарвака-локаята. Основні філософсько-релігійні знання в більш простому викладі виражено в літературно-філософських творах – Рамаяна і Махабхарата (Бхагавадгіта, Анугіта). До основних понять, які розкривають давньоіндійські філософські вчення, відносять, наприклад, такі поняття: сансара, карма та інші.

Передумовами виникнення давньокитайської філософії були: культ неба, культ предків, міфологія. В давньокитайській філософії переважала соціально-політична та етична теми. Найвідомішими давньокитайськими філософськими школами були конфуціанство та даосизм, які виникли приблизно у VI–V ст. до н. е. Основою конфуціанства є вчення про людинолюбство та ідеал благородної людини. В даосизмі природа та життя людей визначаються законом дао.

2.1.2. Антична філософія (ранньогрецька натурфілософія, класична антична філософія, філософія еллінізму)

У розвитку античної філософії виділяють такі основні періоди:

- 1) ранньогрецька натурфілософія, VII–V ст. до н. е.;
- 2) класичний період, V–IV ст. до н. е. (до цього періоду відноситься діяльність Платона та Аристотеля);
- 3) період елліністичних шкіл, III ст. до н. е. – V ст. н. е.

Основними філософськими темами античної філософії були: фізика (вчення про природу), етика (вчення про людину) та логіка (вчення про поняття).

Натурфілософія – це філософія природи. Представники античної натурфілософії замислювались над питанням: «З чого все?» Представники Мілетської школи основою (субстанцією) світу вважали: Фалес (625–545 до н. е.) – воду, Анаксимен – повітря, Анаксимандр – апейрон. У релігійно-філософській школі Піфагора (580–500 до н. е.) основою світу вважали числа. Числові пропорції визначалися, наприклад, в будові космосу, музиці. Геракліт (544–483 до н. е.) вважав, що все виникає з вогню. Найвідоміший його вислів: «Все тече, все змінюється; не можна двічі ввійти в одну й ту ж річку, оскільки і води будуть не ті, та й людина стає іншою». Геракліт звертався до філософського осмислення відносності, мінливості. Елеати – представники Елейської школи, найвідоміші з них – Парменід (540–480 до

н. е.) і Зенон (490–430 до н. е.). Елеати розглядали буття (одну з характеристик речей) як єдине, незмінне, всезагальне, неподільне. Найвідоміший вислів Парменіда: «Буття є, небуття немає». Існує тільки буття. Небуття помислити не можна, бо мислячи про щось, людина надає йому буття. Зенон сформулював кілька апорій («Стріла», «Ахілл і черепаха» та інші), в яких висловив неможливість одночасно помислити мінливе та незмінне, неперервне та дискретне. За допомогою апорій Зенон протиставляє видимий рух незмінному буттю. Представники атомістичної школи, наприклад, Демокрит (460–370 до н. е.), пояснювали світ за допомогою атомів. Атоми – неподільні першооснови буття. Рух пояснювався через постулювання пустоти. Виникнення і зникнення речей пояснювалось через з'єднання і роз'єднання атомів.

У подальшому розвитку давньогрецької філософії відбувається поворот від осмислення світу до роздумів про людину («антропологічний поворот»). Софіст Протагор (480–410 до н. е.) називав людину мірилом речей: «Людина є мірою всіх речей: існуючих, що існують, не існуючих, що не існують». Софісти навчали філософії, ораторському мистецтву, тим знанням, які були затребувані в суспільстві. Софісти навчали відносності знання, не зважали на істинність знання. Сумніви у загальних цінностях (добра, істини, справедливості, прекрасного та інші), моральних, правових нормах в суспільстві призводили до духовного розладу. Заслугою Сократа (469–399 до н. е.), на відміну від софістів, стало відновлення значення ідей істини, добра, краси. Сократ шукав абсолютне знання. Він використовував діалектику (філософський метод пізнання) для встановлення істини. Робив він це за допомогою філософських бесід, в яких кожен з учасників висловлював свою думку. При порівнянні цих думок визначалась істина.

Філософське вчення Платона, учня Сократа, та філософське вчення Аристотеля, учня Платона, є найзначнішими філософськими системами в античній філософії. Вони мали величезний вплив на розвиток західноєвропейської філософії.

Платон (427–347 до н. е.) сприйняв і розвинув погляди Сократа. Платон поділяв суще на світ вічних ідей і світ чуттєвих речей. Ідеї (ейдоси) є прообразами речей. Серед всіх ідей Платон виділяв ідею блага, ідею краси, ідею істини.

Космологія Платона. З суміші ідей та матерії деміург (творець) створив Землю, надавши їй найбільш досконалу форму – форму сфери.

Теорія пізнання Платона – це вчення про пригадування. Безсмертна душа до втілення в людину, на його думку, перебувала в світі ідей і мала можливість безпосередньо споглядати ідеї. Душа, втілена в людину, через відчуття сприймає речі. Через сприйняття конкретних речей душа пригадує ідеї (добра, істини, краси та інші), які є загальними для всіх людей.

Платон вважав, що тіло людини смертне, а душа безсмертна. У вченні Платона про душу душа людини складається з трьох частин: розумної, вольової та чуттєвої. В окремої людини кожна з частин душі розвинена по-різному. Відповідно до розвитку цих частин душі люди можуть займати певне положення в суспільстві (бути філософами або правителями, воїнами, ремісниками або селянами).

Платон створив образ ідеальної держави (республіки). Ідеальна держава заснована на принципі справедливості. Образ ідеальної держави мав геометричну форму трикутника вершиною догори, розділеного двома паралельними лініями на три частини, які позначали місце правителів, воїнів, ремісників і селян в суспільстві.

Аристотель (384–322 до н. е.) створив власну філософську систему. Аристотель загальне назвав «формою» (ейдос) речей. Всі речі є єдністю матерії та форми. Наприклад, у мідної кулі матерія – мідь, форма – сфера. В живому світі формою є душа. Найвищою сутністю є чиста форма (форма форм, божество).

Аристотель розробив філософський понятійний апарат. Він виділив основні філософські категорії: матерія, форма, сутність, властивість, відношення, кількість, якість, дія (рух), простір, час. Кожну категорію він розглядав:

- 1) як різновид буття,
- 2) як форму думки,
- 3) як вислів.

Аристотель є засновником формальної логіки.

Аристотель виділяв чотири види причин: матеріальну, формальну, рушійну та цільову. Філософія Аристотеля теологічна (все в світі має початкову цілеспрямованість до Бога, до його творчого задуму). Цільові причини (призначення) містяться в речах.

Класифікація форм руху: зміни по суті (виникнення, знищення), рух у вузькому розумінні (перехід в іншу якість, збільшення, зменшення, переміщення).

Класифікація форм становлення матерії (від нижчих до вищих): мінерали, рослини, тварини, люди.

Етичні погляди Аристотеля отримали назву – етика чеснот. Він розглядав доброчесність як середнє між крайнощами. Наприклад, щедрість – це середнє між марнотратством і скнарістю.

Аристотель вважав людину суспільною істотою. В суспільстві він розглядав як можливі такі форми державного устрою: монархія, аристократія, демократія.

Елліністичні філософські школи:

стоїцизм – розглядав етичні проблеми, закликав до незворушності, до того, щоб бути вільним від чуттєвих бажань (апатія), відстороненим від втрат та успіхів; представник – Марк Аврелій (121–180);

епікуреїзм – віддавав перевагу спокою душі (атараксія), відсутності хвилювань, страху, щоб насолоджуватися життям; представник – Епікур (341–270 до н. е.);

скептицизм – висловлював сумніви у можливості пізнання істини.

Теми доповідей

1. Філософсько-релігійні теми, поняття, уявлення Давньої Індії.
2. Традиції китайської філософії.
3. Натурфілософія в ранньогрецькій філософії (на прикладі розгляду на вибір: творчості Фалеса, Піфагора, Геракліта, Демокрита, Парменіда, Зенона).
4. Софісти і Сократ.
5. Значення творчості Платона в історії філософії.
6. Філософська система Аристотеля.
7. Елліністична філософія.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Які напрями філософії були сформовані в давньоіндійській та давньокитайській філософії?
2. Які відомі досягнення ранньогрецької натурфілософії?

3. Чому життєдіяльність Сократа, творчість Платона та Аристотеля вважається класикою античної філософії?

4. Які напрями філософії відносяться до філософії еллінізму?

Література: [26, с. 66–79], [29, с. 42–80], [32, с. 46–74].

Інформаційні ресурси: [1].

2.2. Філософія Середньовіччя та Відродження

Розвиток філософії Середньовіччя в Західній Європі визначала світова релігія християнство (монотеїстична релігія). Загальні характеристики середньовічної філософії:

- *теоцентризм* (принцип абсолютної особистості);
- *креаціонізм* (ідея творіння) та провіденціалізм;
- *віра, одкровення* відображені в середньовічній філософії;
- *формування релігійної самосвідомості*.

В античній філософії не існувало уявлень про внутрішній світ людини. В середньовічній філософії розвиваються уявлення про внутрішній світ людини, розробляються відповідні філософські поняття.

Найголовніші уявлення філософії Відродження формуються у XIV–XVI ст. на території Італії. В філософії Відродження відбувається поворот від цінностей релігії до цінностей філософії, розвивається не релігійна самосвідомість.

2.2.1. Апологетика і патристика

Перші апологети (захисники) християнства: Квінт Тертуліан (160–220), Климент Александрійський (II–III ст.), Ориген (II–III ст.), Григорій Богослов Назіанзін (IV ст.), Василій Великий (IV ст.), Григорій Ніський (IV ст.), Йоан Златоуст (347–407).

Патристика (лат. *pater* – батько) – це сукупність релігійно-філософських вчень отців церкви. Патристика відноситься до II–VII ст. В патристиці був виражений пріоритет віри над розумом («Вірю, тому що абсурдно» Квінт Тертуліан).

Августин Аврелій (354–430) добре знав античну філософію і пристосував надбання античної філософії (філософське вчення Платона) для філософсько-теоретичного обґрунтування християнської релігії. Августин Блаженний у «Сповіді» розкриває свої внутрішні переживання, які обумовили прийняття ним християнства. У цьому творі він поділяє час на минуле, сучасне, майбутнє, пов'язуючи їх з внутрішніми переживаннями: пам'яттю (минуле), увагою (сучасне), надією (майбутнє). Августин Аврелій створив лінійну концепцію історичного розвитку. Історія починається від створення світу, надалі розвивається однолінійно. Кульмінацією цього розвитку є пришествя Христа. Історія буде мати кінець, який наступить при другому пришестві і Страшному суді.

2.2.2. Схоластика

Схоластика (лат. *scholastica* – шкільний) – раціоналістичне та систематичне релігійно-філософське обґрунтування християнства. Схоластика відноситься до VII–XIV ст. В XI ст. Ансельм Кентерберійський (1033–1109), висловлює формулу: «Вірю і розумію». П'єр Абеляр (1079–1142): «Розумію, щоб вірити». Статус розуму в схоластиці вищий ніж у патристиці, значущість віри та розуму майже вирівнюється.

В схоластиці розрізняють реалізм та номіналізм. Різниця між ними полягає в поясненні природи універсалій (найбільш загальних понять). Реалісти вважали, що універсалії існують реально (онтологічно) як сутності речей, до існування речей. Людина осягає універсалії в поняттях розуму. Номіналісти (лат. *nomen* – ім'я) вважали універсалії тільки іменами, узагальненням в поняттях того, що міститься в окремих речах. У номіналістів загальні поняття – тільки назви, які існують після існування окремих речей.

Тома Аквінський (1225/26–1274) пристосував філософське вчення Аристотеля для філософсько-теоретичного обґрунтування християнського католицького віровчення. Тома Аквінський систематизував погляди, роздуми, докази схоластів. Представники схоластики висували різні докази буття Бога. Тома Аквінський запропонував п'ять доказів буття Бога, виходячи з необхідності існування:

- 1) першодвигуна,

- 2) абсолютно необхідної причини,
- 3) вихідної основи всього існуючого,
- 4) вершини досконалості,
- 5) останньої мети.

Тома Аквінський слідом за Аристотелем розрізняв чотири ступені буття: «царство мінералів», «рослинне царство», тваринне царство, людей.

В сучасності поновлене вчення Томи Аквінського (неотомізм) є офіційною філософією Ватикану.

2.2.3. Натурфілософія та гуманізм філософії епохи Відродження

В цей час відроджується антична картина всесвіту, античні принципи побудови всесвіту (космоцентризм, універсалізм), антична культура і язичництво, політеїзм грецької міфології. В філософії Відродження переважав інтерес до світського знання, але відійти від середньовічної проблематики за такий короткий час було не можливо. Тому в філософії Відродження співіснували два центри філософських роздумів – Бог і людина. Це призвело до втрати систематичності порівняно з середньовічною філософією. Спроби поєднати два центри філософських роздумів призвели до схвалення творчості людини. В Середньовіччі творчі функції визнавались лише за Богом (творцем світу). Філософія Відродження гуманістична та антропоцентрична. Людина вважалась частиною природи, найдосконалішим творінням природи. Людина-творець розглядалась в єдності тілесного та духовного. В гуманістичній етиці Відродження схвалювалась діяльність людини, виправдовувалось багатство зароблене своєю працею.

Натурфілософія (лат. *natura* – природа) – філософія природи. Пантеїзм – ототожнення Бога з світом, з природою. Представники натурфілософії Відродження: Миколай Кузанський, Миколай Коперник, Джордано Бруно, Галілео Галілей та ін.

Миколай Кузанський (1401–1464) – філософ, кардинал католицької церкви. У творі «Про вчене незнання» висловив ідею безкінечності всесвіту, ідею збіжності «єдиного» (Бога) і безкінечності (світу). М. Кузанський був неоплатоніком, пантеїстом (визнавав, що творець та творіння – одне і теж), добре знав математику і використовував

математичні уявлення для підтвердження філософських ідей. Вчення про абсолют, в якому співпадають протилежності, підтверджував математичними доказами про збіг абсолютного максимуму та абсолютного мінімуму та ін. В космології дотримувався уявлень про безкінечність всесвіту (ні Земля, ні Сонце не є центром світу), відходив від геоцентризму Середньовіччя, але й не обмежувався геліоцентризмом.

Миколай Коперник (1473–1543) обґрунтував геліоцентричну систему світу, в якій Земля розглядалася як одна із планет, що рухається навколо своєї осі та обертається навколо Сонця.

В епоху Відродження зміна філософських світоглядних установок супроводжувалась розквітом літератури, живопису, скульптури. Відомими італійськими гуманістами епохи Відродження були: Джованфранческо Піко делла Мірандола (1463–1494), Марсilio Фічіно (1433–1499) та ін.

Теми доповідей

1. Проблема співвідношення віри і розуму в епоху Середньовіччя.
2. Філософсько-релігійна творчість Августина Аврелія.
3. Схоластика (Тома Аквінський).
4. Натурфілософія епохи Відродження.
5. Гуманістичні ідеї в філософії епохи Відродження.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Як в Середньовіччі вирішувалась проблема співвідношення віри та розуму?
2. Які філософські питання розглядались в патристиці?
3. Які докази буття Бога висувались в схоластиці?
4. Чим відрізнялись реалізм та номіналізм?
5. Чим характеризується філософія епохи Відродження? В чому виявлявся гуманізм філософії Відродження?
6. Які відомі досягнення натурфілософії епохи Відродження?

Література: [26, с. 79–80], [29, с. 81–115], [32, с. 75–86].

Інформаційні ресурси: [1].

2.3. Філософія Нового часу

Головні ідеї філософії Нового часу сформувались у XVI–XVII ст. на території Франції та Англії. Схвалення творчої діяльності людини в філософії Відродження за короткий час призвело до стрибка в стані наукового знання і спричинило виникнення наукової революції. Вважається, що епоха наукової революції почалася від публікації Миколаєм Коперником праці «Про обертання небесних сфер» (1543) і тривала до опублікування Ісааком Ньютоном «Математичних засад натуральної філософії» (1687). Наукова революція виражалась в тому, що наукове знання відділилось від релігії; експеримент на відміну від спостереження, досвіду став підґрунтям для розвитку науки; мовою науки була визнана математика; визначення методу стало окремою проблематикою.

2.3.1. Емпіризм та раціоналізм

В філософії Нового часу переважала гносеологічна проблематика, розвивалась теорія наукового пізнання (епістемологія). Розробка методу пізнання виділилась в окрему тему. В залежності від вибору методу пізнання в філософії Нового часу сформувались головні напрями: емпіризм та раціоналізм. В емпіризмі джерелом пізнання, наукового знання вважався чуттєвий досвід. В раціоналізмі визнавалось, що пізнання, наукове знання формується за допомогою розуму.

В новоєвропейській філософії сформувались уявлення про суб'єкт пізнання (ним вважалась активна, діюча людина) та об'єкт пізнання (ним вважалась пасивна матерія, природа). Сприйняття світу як об'єкта, речі, відокремленого від суб'єкта виражало прагнення «очистити» об'єкт для встановлення загальнозначущих законів науки. Свідомість суб'єкта пізнання також прагнули «очистити» для того, щоб наукові істини відображались у свідомості суб'єкта, що пізнає, без спотворень. Суб'єкт та об'єкт пізнання розглядалися як такі, що протистоять один одному. Вважалося, що суб'єкт пізнання може втручатися в життя природи для того, щоб взнати її таємниці, за допомогою наукових методів пізнання, які визнавались нейтральними відносно шкідливих наслідків щодо життя

природи. Результатом активних дій суб'єкта, що пізнає, вважалось формування об'єктивних загальнозначущих наукових істин.

Виразником емпіризму був англійський філософ Френсис Бекон (1561–1626). Він виділив значущість наукового знання у вислові: «Знання – це сила». В праці «Новий Органон, або Істинні вказівки для тлумачення природи» Ф. Бекон запропонував індуктивний метод пізнання для розвитку наукового знання. У відповідності до індуктивного методу загальне наукове знання формується на основі окремих достовірних даних, отриманих в чуттєвому досвіді. Ф. Бекон пропонував доповнювати індукцію пошуком «негативних випадків», оскільки при узагальненні обмеженої кількості даних чуттєвого досвіду можуть виявитися випадки, які суперечать отриманим даним.

Ф. Бекон запропонував класифікацію «ідолів», «привидів», від яких потрібно позбутися, щоб «очистити» свідомість суб'єкта пізнання. Він виділяв: «ідоли роду», «ідоли печери», «ідоли площі або ринку», «ідоли театру».

Представниками емпіризму були: Джон Лок, Томас Гобс, Джордж Берклі, Девід Юм. Джон Лок (1632–1704) в праці «Дослідження людського розуміння» систематично розробляв емпіризм, зосередившись на розгляді характеристик суб'єкта, що пізнає. Він визнавав, що всі ідеї виводяться з досвіду і в розумі немає нічого, чого раніше не було в чуттєвому сприйнятті. Дж. Лок порівнював душу новонародженої людини з чистою дошкою (лат. *tabula rasa*), на якій чуттєвий досвід залишає відбитки. Він розрізняв зовнішній досвід (чуттєве сприйняття предметів) і внутрішній досвід (аналіз відчуттів).

Найвидатнішими представниками раціоналізму були французький філософ Рене Декарт (1596–1650) та німецький філософ Готфريد Ляйбніц (1646–1716). Р. Декарт визнавав розум джерелом достовірного знання. Він закликав піддавати сумніву існуюче знання для його перевірки та обґрунтування. Єдине в чому немає сумніву – це те, що людина мислить. Найвідоміший вислів Р. Декарта: «Мислю, отже, існую» (лат. «*Cogito ergo sum*»). Р. Декарт критикував знання отримане на основі чуттєвого досвіду. Він виявляв недоліки такого знання, порівнюючи данні отримані за допомогою відчуттів та розуму (приклад із восковою свічкою).

Р. Декарт пропонував розбудувати систему наук, яку порівнював із деревом: коріння – метафізика, стовбур – фізика, гілля – інші науки. При розбудові наукового знання за допомогою розуму виникала проблема вихідних (відправних) істин, оскільки існують певні істини (наприклад, аксіоми математики), які не виводяться з інших. Р. Декарт вирішив цю проблему визнанням «вроджених ідей», до яких він відніс ідеї Бога, чисел, фігур, ідеї тілесності, принципи логіки, категорії.

Р. Декарт приділяв значну увагу розробці методу наукового пізнання. Він запропонував дедуктивний метод. В праці «Міркування про метод» він сформулював чотири основні правила наукового методу пізнання (дедукції):

- 1) починати слід з простих і очевидних істин, істинне знання – знання чітке і виразне;
- 2) ділити складні проблеми на більш прості частини;
- 3) починати дослідження від більш простого, поступово переходячи до більш складного;
- 4) складати повні переліки проблем, щоб не було упущень.

Західноєвропейську філософію XVIII ст. називають епохою Просвітництва. В цей час цінності розуму, ідея прогресу виявлялися в соціальній філософії. Поширювався механістичний світогляд, який виражався, наприклад, в розумінні людини як машини (Жульєн Офре де Ламетрі). Французькі просвітники сприяли поширенню наукового знання, вони зібрали і виклали досягнення науки в Енциклопедії. Сформувались уявлення про те, що розвиток науки буде сприяти досягненню щасливого життя і окремої людини, і суспільства в цілому.

На відміну від середньовічної філософії, коли виникли уявлення про моральні права людей, рівність людей перед Богом, в філософії Просвітництва з'явилися уявлення про природні права кожної людини (право на життя, свободу, приватну власність). Вони були викладені в американській «Декларації прав ...» (1776) та французькій «Декларації прав людини і громадянина» (1789). Вважалося, що закони забезпечать правову рівність людей. Англійський філософ Томас Гобс (1588–1679) пояснив походження держави концепцією суспільного договору. Без держави, коли люди перебували в природному стані, відбувалася війна всіх проти всіх.

2.3.2. Німецька класична філософія

Надалі новоевропейська філософія представлена німецькою класичною філософією XVIII–XIX ст. Загальні характеристики німецької класичної філософії:

- систематичність, теоретичність, фундаментальність, ґрунтовність досліджень;
- розвиток теорії пізнання, філософії природи;
- розвиток філософії суспільства, філософії історії, філософії культури, естетики.

Іммануїл Кант (1724–1804) сформулював в своїх працях декілька питань. Вони структурно відображають головні теми дослідження і досягнення цього німецького філософа.

Що я можу знати? (на це запитання відповідає метафізика).

Що я повинен робити? (на це запитання відповідає мораль).

На що я можу сподіватись? (на це запитання відповідає релігія).

Що таке людина? (на це запитання відповідає антропологія).

Творчість І. Канта розділяють на докритичний і критичний періоди. У докритичний період він займався природничо-науковими проблемами, створив космогонічну гіпотезу. У критичний період І. Кант розробляв теорію пізнання (гносеологічну концепцію), займався питаннями етики.

І. Кант подолав протиріччя між емпіризмом та раціоналізмом, розглядаючи наукове знання як результат синтезу суб'єктивних апіорних форм та чуттєвого досвіду.

І. Кант виділяв два види знання: апіорне (лат. *a priori* – з попереднього) – додосвідне знання та апостеріорне (лат. *a posteriori* – з наступного) – післядосвідне знання. Також він розглядав аналітичні та синтетичні судження. Для розуміння природи науки потрібно було пояснити, як можливі апіорні синтетичні судження. За допомогою не формальної, а трансцендентальної логіки (лат. *transcendens* – такий, що виходить за межі) апіорне знання, розсуваючи свої межі, стає апіорно синтетичним (трансцендентальним). Трансцендентальна логіка відповідно до того, чи є вона вмістом розсудку або розуму, розділяється на трансцендентальну аналітику і трансцендентальну діалектику.

Головну роль у пізнанні І. Кант надавав суб'єкту, а не об'єкту, тому відповідно він розглядав трансцендентальну естетику. Почуття простору і часу (відповідно зовнішня і внутрішня форми споглядання людини), за допомогою яких синтезуються враження людини, І. Кант вважав апріорними, а не об'єктивними.

Пізнавальні здібності людей відповідно до їх апріорних форм:

- чуттєвість (трансцендентальна естетика),
- розсудок (трансцендентальна аналітика),
- розум (трансцендентальна діалектика).

Головними працями І. Канта, в яких відображено гносеологічну концепцію, є:

«Критика чистого розуму» (в якій він аналізує логіко-математичні науки та природознавство),

«Критика практичного розуму» (в якій він аналізує етику),

«Критика здатності судження» (в якій він аналізує естетику).

Розсудок має відношення до чуттєвого досвіду, є єдністю понять. Розум має відношення до безумовного, не пов'язаного з чуттєвим досвідом, тому приходить до логічних суперечностей (антиномій). І. Кант виділяв, наприклад, такі антиномії: Бог є чи ні? Світ кінцевий чи нескінчений? Панує свобода чи необхідність?

Етика І. Канта має назву етика обов'язку, або деонтологічна етика (грец. δέον, трансліт. deon – обов'язок). Найголовнішим моральним законом він вважав категоричний імператив: «Вчиняй так, щоб максима твоєї волі завжди могла стати принципом для всезагального законодавства».

Йоган Фіхте (1762–1814) розглядав суб'єкта пізнання і наукове знання. В праці «Науковчення» він сформулював цикл творчої діяльності Я відповідно до якого реалізується активність суб'єкта пізнання. Цикл творчої діяльності Я складається з: тези «Я є Я» (самоусвідомлення, самоствердження, самотворення); антитези «Я є не-Я» («не-Я» – створений суб'єктом об'єкт); синтезу «Я є Я і не-Я» (взаємодія суб'єкта і об'єкта, зняття їх протилежності).

Георг Гегель (1770–1831) створив систему об'єктивного (або абсолютного) ідеалізму, в якій головним поняттям було поняття ідеї. Він вважав, що ідея існує об'єктивно. Ідею він розумів як істину, як систему знання. Абсолютну ідею Г. Гегель розглядав як єдність теорії та практики.

Об'єктивну абсолютну ідею він наділяв здатністю до самостійного руху та розвитку (це рух по висхідній спіралі). Абсолютна ідея – це Світовий Розум.

Філософська система Г. Гегеля виражена в його головних працях: «Феноменологія духу», «Наука логіки», «Енциклопедія філософських наук». Філософська система Г. Гегеля включає:

- *перший розділ «Логіка»*, в якому розглядаються:
 - 1) буття (використовуючи категорії кількість, якість, міра);
 - 2) сутність (використовуючи категорії сутність, явище, дійсність);
 - 3) поняття (використовуючи категорії суб'єктивність, об'єктивність, ідея);
- *другий розділ «Натурфілософія»*, в якому розглядаються:
 - 1) механіка (використовуючи категорії матерія, простір, час, рух);
 - 2) фізика (через розгляд фізичних і хімічних властивостей тіл);
 - 3) органічна фізика (через розгляд геологічної природи, рослинної природи, тваринного організму);
- *третій розділ «Філософія духу»*, в якому розглядаються:
 - 1) антропологія (душа окремої людини);
 - 2) феноменологія (свідомість відрізняється від тілесного);
 - 3) абсолютний дух (мистецтво, релігія, філософія).

Г. Гегель надав діалектиці онтологічного сенсу, пристосував її для обґрунтування теорії розвитку буття.

Людвіг Фюєрбах (1804–1872) надавав перевагу дослідженню людини, його погляди отримали назву «антропологізм». У праці «Сутність християнства» Л. Фюєрбах висловив думку, що релігійні уявлення про образ Христа є сукупністю найкращих людських рис (мудрість, доброта та ін.). Він вважав, що потрібно ставитися до іншої людини як до Бога.

Теми доповідей

1. Емпіризм новоєвропейської філософії.
2. Теорія пізнання Джона Лока.
3. Раціоналізм Рене Декарта в історії європейської філософії.
4. «Думки» Блеза Паскаля.
5. Соціально-філософські ідеї епохи Просвітництва.
6. Гносеологічна концепція Іммануїла Канта.

7. Філософія Георга Гегеля як система абсолютного знання.
8. Філософська антропологія Людвіга Фюрбаха.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Які положення характеризують філософію Нового часу? Як розвиток наукового знання відобразився на змісті філософських уявлень Нового часу?
2. Зміст емпіризму та раціоналізму.
3. Які філософські питання вирішувались в соціальній філософії Просвітництва?
4. Основні досягнення в гносеології та етиці Іммануїла Канта.
5. Основні положення філософської системи Георга Гегеля.
6. Яких уявлень про людину дотримувався Людвіг Фюрбах?

Література: [26, с. 80–82], [29, с. 116–161], [32, с. 87–135].

Інформаційні ресурси: [1].

2.4. Некласична та сучасна західна філософія

Сучасна філософія відрізняється різноманіттям напрямків, філософських тем і проблем, які в них розглядаються. Сучасна філософія охоплює проміжок часу з кінця XIX ст. по теперішній час. Складність аналізу сучасної філософії саме і полягає в тому, що вона продовжує активно розвиватись.

2.4.1. Загальна характеристика розвитку сучасної філософії

Ознакою класичної філософії є визнання розуму як найголовнішої здатності людини, як найвищої цінності. Саме на цих цінностях створювалась класична антична філософія, класична новоевропейська філософія.

Схвалення наукового знання, розробка наукової методології в новоевропейській філософії мали наслідком виникнення значних досягнень в розвитку науки в XIX, XX ст., в сучасності. Цінність наукового знання для

сучасного суспільства, філософії відображена в позитивістській традиції та близьких до неї напрямках.

Але поруч з науковими відкриттями очевидними стали можливості використання наукових досягнень для масового знищення людей. І досвід Першої та Другої світових воєн у XX ст. показав небезпеку використання, наприклад, хімічної та ядерної зброї. Це поставило під сумнів ідеали новоєвропейської філософії про те, що наукові досягнення забезпечать щастя та добробут і окремої людини, і всього суспільства.

Ще з другої половини XIX ст. в творчості Артура Шопенгавера, Фрідріха Ніцше та ін. виникли філософські уявлення, в яких надається перевага волі, інстинкту, вірі, почуттям, інтуїції. Це і стало проявом некласичної філософії.

Філософське обґрунтування неправомірності абсолютизації розуму, наукового пізнання виражено в гуманістичних, антропологічних напрямках сучасної філософії. Проблема філософського осмислення цінності індивідуального життя людини, існування окремої людини набула нового наповнення в сучасній філософії і відображена в гуманістичних напрямках сучасної філософії (феноменології, екзистенціалізмі, герменевтиці).

Загальними характеристиками сучасної філософії є:

- сцієнтизм (лат. scientia – наука) – світогляд, в якому абсолютизується наука, насамперед, природознавство та математика, філософські проблеми про буття людини, про суспільство, всесвіт вирішуються, виходячи з наукового знання, буття людини обмежується механістичними уявленнями (біоробот), знецінюються етичні, естетичні цінності;
- гуманістичний (антропологічний) світогляд, який виражає більш широке коло питань щодо існування людини, розуміння всесвіту, науки, культури.

2.4.2. Позитивістська традиція

Позитивізм (франц. positivisme – позитивний) напрям філософії, в якому позитивним вважається наукове знання. Джерелом наукового знання визнається емпіричний досвід. Вважається, що наукове знання потрібно розбудовувати за критеріями науковості природознавства. Заперечується

цінність теоретичного знання. Позитивізм знецінив світоглядну функцію філософії, звів значення і проблематику філософії до упорядкування наукового знання, класифікації наук, розгляду методів наукового пізнання, визначення істини та критеріїв істинності наукового знання.

Виділяють такі основні положення позитивізму:

- 1) істинне наукове знання не виходить за межі чуттєвих фактів;
- 2) визнання всемогутності науки;
- 3) створюється наука про суспільство – соціологія;
- 4) суспільний прогрес можливий завдяки розвитку науки, техніки, соціології.

Засновником позитивізму був французький філософ Огюст Конт (1798–1857). В праці «Курс позитивної філософії» О. Конт описав закон трьох стадій, відповідно до якого знання, а також поняття, проходять три стадії:

- 1) теологічну, на якій явища пояснюються дією надприродних сил;
- 2) метафізичну (абстрактну), на якій явища пояснюються за допомогою абстрактних сутностей, сил;
- 3) наукову (позитивну), на якій встановлюються наукові закони.

Серед описових та пояснювальних наукових теорій О. Конт вважав за краще описовий тип наукових теорій.

Через обмеженість емпіризму в позитивізмі «першої хвилі» в позитивізмі «другої хвилі» (махізм та емпіріокритицизм) розглядалась теорія наукового пізнання.

Конвенціоналізм Анрі Пуанкаре (1854–1912) є близьким до позитивізму. Конвенціоналізм визнав, що наукові теорії не визначаються жорсткою залежністю від емпіричних фактів. У науці склалася ситуація, коли потрібно обрати одну з декількох наукових теорій, які однаково узгоджені з фактами. Конвенціоналізм розглядає визнання істинності наукових теорій, понять як результат угоди (конвенції) між вченими. Вибір наукової теорії в такому випадку здійснюється за додатковими критеріями, наприклад, логічна простота, інтуїція вченого та ін.

Неопозитивізм (логічний позитивізм) та аналітична філософія (філософія лінгвістичного аналізу) досліджують мову (наукову, побутову). Представники неопозитивізму – Мориц Шлік, Рудольф Карнап, Готлоб

Фреге, Бертран Рассел (1872–1970) та ін. Представники аналітичної філософії – Людвіг Вітгенштайн (1889–1951), Г. Райл, Дж. Остін.

Неопозитивізм аналізує мову науки для вилучення понять, які не ґрунтуються на фактах. Неопозитивісти формалізували мову науки для досягнення чіткості, недвозначності, відсутності позбавлених значення висловлювань в науковій мові. Наукова теорія розглядається в неопозитивізмі як мовна, логічна конструкція. Для вирішення проблеми значення висловлювань наукової мови неопозитивістами була запропонована процедура верифікації. Перевірка наявності значення в наукових твердженнях – верифікація – полягає у встановленні висловлювань, в яких фіксуються данні безпосереднього досвіду. Висловлювання, які не зводяться до чуттєвих даних, розглядаються як позбавлені значення. Недолік верифікації полягає в тому, що загальнонаукові твердження не відповідають вимогам верифікації.

Аналітична філософія аналізує і наукову, і побутову мови. Аналітична філософія відмовилась від процедури верифікації і не сприйняла як ідеальну модель знання наукове знання. В аналітичній філософії виражено розуміння мови як елемента життєдіяльності людини («мова-гра») і не сприйнято розуміння мови як формалізованої знакової системи. В аналітичній філософії встановлення значення висловлювання залежить від вживання його в певній ситуації, в певному контексті.

Постпозитивізм. Карл Поппер (1902–1994) фактом науки визнає не данні індивідуального досвіду вченого, а данні визнані як факти науковою спільнотою. Цим він виділив значення наукової спільноти в науковому пізнанні. На відміну від емпіризму позитивізму він дотримується раціоналізму. К. Поппер вважав, що вчений має певні упередження до досвіду, які сформовані попередніми уявленнями, знаннями. Ці упередження визначають експерименти, спостереження. Гіпотези підтверджуються або заперечуються даними досвіду, а не створюються фактами. Гіпотези залишаються вірогідним знанням і можуть бути спростовані. К. Поппер запропонував принцип фальсифікації (можливості спростовності) для розмежування наукового знання від не-наукового. Також він дотримувався еволюційної моделі розвитку науки, в якій гіпотези (наукове знання) як біологічні види виникають, вдосконалюються, замінюються більш досконалішими на відміну від кумулятивної моделі

розвитку науки, згідно з якою наукові теорії поступово накопичуються, утворюючи загальну сукупність наукового знання.

Томас Кун (1922–1996) в праці «Структура наукових революцій» представив історичний розвиток науки як зміну наукових парадигм через наукові революції. Він використовує поняття «парадигма» для означення певної моделі наукового знання. Т. Кун враховував вплив наукової спільноти на розвиток науки, наукові дослідження, методи досліджень, критерії науковості.

Імре Лакатос (1922–1974) представив розвиток науки через змагання науково-дослідницьких програм. Він використовує поняття «науково-дослідницька програма». Вона складається з «жорсткого ядра» та «евристики» (своєрідної захисної оболонки сукупності визнаних вченими основних теоретичних положень, методологічних принципів). Наукова теорія змінюється тоді, коли в альтернативній науковій теорії краще передбачаються нові факти.

2.4.3. Феноменологія

Феноменологія – напрям сучасної філософії, в якому поєднуються і класичний раціоналізм, і некласичний ірраціоналізм. Феноменологія аналізує живу, діючу свідомість відносно створення понять. Для феноменології феноменом є сенс речі, що виникає в свідомості людини.

Засновник феноменології – німецький філософ Едмунд Гусерль (1859–1938). Феноменами Е. Гусерль вважав раціональні та чуттєві сприйняття, які дані з очевидністю. Для аналізу феноменів феноменолог застосовує методологічну процедуру – феноменологічну редукцію і утримується від передчасних тверджень.

На думку Е. Гусерля, натуралізм (позитивізм) некритично сприймає на віру існування світу для його наукового пізнання. Уявлення про існування світу формуються в свідомості людини на основі актів свідомості, сприймання. Тому для створення філософії як строгої науки спочатку потрібно розглянути свідомість. Феноменологія розглядає діяльність трансцендентальної свідомості, свідомості як такої. Для дослідження апріорних структур свідомості Е. Гусерль застосовує як метод інтуїцію. Він визначає сутності сприймання – це тривалість у часі та

спрямованість на сприйняття речей, що мають просторову визначеність. Свідомість інтенціональна (спрямована на речі).

Розуміння свідомості Е. Гусерлем відрізняється від уявлень про свідомість в класичній філософії, в якій суб'єкт пізнання вважався абсолютним, нейтральним і таким, що не має буттєвих характеристик. У Е. Гусерля свідомість не є сущим (річчю), не є субстанцією, але має буттєві характеристики. Е. Гусерль визначав свідомість як таку, що перебуває в конкретній ситуації, має певне місце у світі, та має попередній досвід, характеризується тривалістю у часі.

На відміну від новоєвропейських уявлень про суб'єкт та об'єкт пізнання, як таких, що протистоять один одному, в сучасній філософії (в феноменології, екзистенціалізмі та ін.) формуються уявлення про культурно-історичну визначеність свідомості людини, про буття людини в світі.

2.4.4. Екзистенціалізм

Екзистенціалізм – напрям в сучасній філософії, в якому розглядається існування людини. В екзистенціалізмі виражено уявлення про унікальність індивідуального життя людини. Засновником екзистенціалізму є данський філософ Серен К'єркегор (1813–1855).

Екзистенціалісти розрізняють поняття есенція (лат. *essentia* – сутність) людини та екзистенція (лат. *existentia* – існування) людини. В історії філософії філософи визначали сутність людини. В сучасній філософії екзистенціалісти звертаються до існування людини. Зворотною стороною абсолютизації сцієнтизму стали вихолощення та втрата сенсу життя людиною, зведення людського життя до абсурду. Про абсурдність буття людини писав французький філософ Альбер Камю (1913–1960) в «Міфі про Сізіфа». При розгляді існування людини екзистенціалісти розрізняють справжнє буття людини та несправжнє буття людини. Під справжнім буттям людини екзистенціалісти розуміють моменти життя, коли людина здійснює життєвоважливий вибір, коли людина живе повноцінним смислонаповненим життям. Про свободу та відповідальність людини за власний вибір писав французький філософ Жан-Поль Сартр (1905–1980). Людину він розглядав як своєрідний філософський проект. На відміну від

історії філософії, коли прийнятними були уявлення про те, що сутність людини вже визначена від народження, людина вже народжується людиною, Ж.-П. Сартр вважав, що сутність людини формується впродовж її життя, людина повинна стати людиною. Якою людиною стане окрема людина залежить від тих життєвоважливих виборів, які вона здійснює впродовж свого життя. Тобто людина створює себе.

Німецький філософ Карл Ясперс (1883–1969) вважав, що екзистенція (людське існування) може відкритися в комунікації з іншими людьми, екзистенція не можлива без спілкування. Істина існування людини може бути сприйнята не стільки розумом, скільки почуттями. В безособистісному спілкуванні навпаки екзистенція приховується.

Німецький філософ Мартин Гайдеггер (1889–1976) в найвідомішій праці «Буття і час» визначив покликання людини – стати «пастухом» свого буття. М. Гайдеггер представляв буття не як річ, а як невидиме світло. Він ототожнював буття з істиною і вважав, що істина здійснюється у красі. Буття знаходиться в людині, а існування людини в присутності. Саме мірою справжньої присутності, моментами здійсненої істини буття відміряється час існування людини.

2.4.5. Герменевтика

Герменевтика – філософія розуміння. Герменевтика аналізує процеси розуміння. Для філософів взагалі розуміння текстів є важливим, а для герменевтиків розуміння, інтерпретація текстів стає передумовою розкриття всіх інших питань філософії, до того ж розуміння стосується не тільки текстів, мова йде про розуміння світу. Найвідоміший представник герменевтики – Ганс-Георг Гадамер (1900–2002) в праці «Істина і метод» представив розуміння як універсальний метод досягнення людиною світу.

Процеси розуміння розкриваються через основні поняття герменевтики: герменевтичне коло та герменевтичний трикутник. У понятті герменевтичне коло відображено циклічність процесів розуміння. Герменевтичне коло – для розуміння тексту як цілого необхідно мати уявлення про окремі частини тексту, а для кращого розуміння окремих частин тексту потрібно знати весь текст. Герменевтичний трикутник

показує взаємодію між автором, текстом та читачем, можливість появи нових інтерпретацій тексту при такій взаємодії.

Теми доповідей

1. Позитивістська традиція у філософії.
2. Аналітична філософія.
3. Історична школа філософії науки.
4. Феноменологія Едмунда Гусерля.
5. Екзистенціалізм: роздуми про людське буття.
6. Екзистенціальна онтологія Мартина Гайдеггера.
7. Герменевтика як філософія розуміння.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Що становить передумови розвитку сучасної філософії?
3. В чому полягає зміст позитивістської традиції в сучасній філософії?
4. Які відомі досягнення феноменології в аналізі свідомості?
5. Як осмислюється існування людини в екзистенціалізмі?
6. Як вирішується герменевтикою проблема розуміння та інтерпретації?

Література: [26, с. 82–105], [29, с. 162–212], [32, с. 146–200], [36, с. 21–38, 65–78].

Інформаційні ресурси: [1].

2.5. Нарис історії української філософії

Українська філософія займає певне місце в світовій філософії. Не кожна нація має розвинену філософію. Українська філософія – це самосвідомість української нації, яка виражена на теоретичному рівні. В українській філософії міститься історико-філософська національна пам'ять. Розвиток української філософії сприяє відродженню творчого потенціалу, духу нації.

2.5.1. Загальна характеристика та періодизація української філософії

Українська філософія – релігійна філософія. Українська філософія – практична філософія. В українській філософії істина розуміється як практичне знання. Передбачається, що філософсько-теоретичне знання має практичне значення. Українська філософія антропологічна, емоційна. Українська філософія – кордоцентрична, в ній виражена «філософія серця».

На формування і розвиток української філософії вплинули:

- східно-слов'янські міфологічні уявлення;
- грецька філософія;
- православне християнство;
- антична та візантійська культура;
- німецька класична філософія.

Дмитро Іванович Чижевський (1894–1977) – філософ, дослідник історії української філософії – вважав, що при розгляді національної філософії потрібно враховувати: народну творчість; найяскравіші епохи в розвитку нації; досліджувати життя і творчість представників національної філософії; аналізувати творчість філософів, які жили в Україні; вивчати сукупність філософських уявлень, які реально функціонують в українській філософії; періодизацію.

В історії української філософії виділяють наступні періоди:

- 1) філософія Київської Русі, XI–XV ст. (княжа доба, греко-слов'янський християнський тип культури);
- 2) філософія українського Відродження, XVI–XVIII ст. (козацька доба, українська культура бароко);
- 3) український романтизм та духовно-академічна філософія, XIX–початок XX ст. (культура романтизму);
- 4) українська філософська думка XX–початку XXI ст.

2.5.2. Історія української філософії. Філософська творчість найвизначніших представників української філософії

Світосприймання і світорозуміння притаманні українській філософії формувалися в національній культурі українців з їх етнокультурними традиціями. «Велесова книга» – найдавніша пам'ятка української духовної культури за часів язичництва, створена у VIII–IX ст. Що є свідченням творчого потенціалу української духовної культури до формування самобутньої філософії.

В культурі Київської Русі філософія відділяється від міфології та релігії. Цьому сприяло зростання світоглядної цінності розуму, літератури. «Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і ... мудрість бо, і стриманість здобуємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють весь світ увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємось, вони є уздою стриманості. А мудрість великою є ...» [12, с. 874–875]. Нестор Літописець (прибл. 1056–прибл. 1113) визнаний основним упорядником «Повісті временних літ». С прийняттям християнства перекладаються і вивчаються окремі книги Біблії. Найвідомішими оригінальними творами києво-руської культури є: «Повість временних літ», «Слово про похід Ігорів ...», «Слово про Закон і Благодать» Іларіона Київського (990–1088), «Повчання Володимира Мономаха» та ін.

В Київській Русі під впливом античної, візантійської культур сформувалася слов'янська християнська філософська думка. Філософія в Київській Русі набуває духовно-буттєвого характеру.

Філософські твори античних авторів, твори з логіки, перекладені українською мовою, завдяки діяльності київських книжників активно вивчались. Ідеї західноєвропейської філософії сприймалися українським суспільством і сприяли формуванню професійної української філософії. У культурі українського козацького бароко формувалось філософське теоретичне мислення. Один із представників української інтелектуальної еліти цього часу – Юрій Дрогобич (1450–1494), учнем якого був видатний поляк Миколай Коперник.

Гуманістичні ідеї західноєвропейського Відродження вплинули на виникнення культурно-освітніх центрів в Україні. Найбільш відомим із них був Острозький культурно-освітній центр, заснований у 1576 р. на Волині.

До його складу входила Острозька академія (яка проіснувала до 1636 р.), літературний гурток та друкарня. «Азбука» і «Буквар», «Біблія» (Острозька Біблія) у повному перекладі, який був здійснений у 1581 р., – найвідоміші книги, надруковані Іваном Федоровичем у цій друкарні. Автор передмови до Острозької Біблії – Герасим Смотрицький (невід.–1594) – перший ректор Острозької академії. Представники Острозької академії дотримувались києво-руської філософської традиції здебільшого з прагненням до раціоналізму в осмисленні філософсько-релігійних проблем. Виняток – Іван Вишенський (між 1545–1550–прибл. 1620) – український письменник, який дотримувався православної патристики.

В кінці XVI–на початку XVII ст. подальший розвиток української духовної культури пов'язаний із діяльністю братств і організованих при братствах школах. Найвпливовішими із них були – Львівська братська школа (1586 р.) та Київська братська школа (1615 р.). Діяльність Мелетія Смотрицького (1572/78–1633) – автора слов'янської «Граматики» – пов'язана, і з Львівською братською школою, і з Київською братською школою. Як і Петра Могили (1596–1647), який прагнув до залучення до греко-слов'янської культури досягнень західноєвропейської філософії та науки. П. Могила вважав діяльну любов (добродіє), милосердя фундаментальним принципом. Київська братська школа у 1632 р. була об'єднана з гімназією, заснованою у 1631 р. Петром Могилою, при Києво-Печерській Лаврі. Так була створена Києво-Могилянська колегія (академія), яка проіснувала до 1817 р. Відомими професорами Києво-Могилянської академії були: Стефан Яворський (1658–1722), Георгій Кониський (1717–1795) та інші. Діяльність професорів Києво-Могилянської академії сприяла розвитку професійної української філософії.

У розумінні філософії в Києво-Могилянській академії простежувався перехід від розділення філософії та теології до надання переваги вивченню проблем пізнання природи і людини, розробки методології (емпіричної та раціоналістичної), соціальної філософії. Розвивалися натурфілософія, теорія пізнання, логіка, філософські роздуми про людину.

Вивчення філософії в Києво-Могилянській академії включало: логіку (розумову філософію), фізику (природну філософію) та метафізику (божественну філософію). Виділялися істина логічна (відповідність думки об'єкту), що є предметом філософії, та істина метафізична (відповідність

дійсності божественним ідеям), що є предметом релігії. Окремо розглядалися індуктивний (синтетичний) метод та дедуктивний (аналітичний) метод. Професори Києво-Могилянської академії надавали перевагу синтетичному методу. Людина розглядалася по відношенню до Всесвіту, усвідомлювалась як частина природи. Розуміння сутності людини визначалося наявністю у людини розуму.

Яскравим вираженням в українській культурі бароко стала філософська та літературна творчість Григорія Савича Сковороди (1722–1794), вихованця Києво-Могилянської академії. Він є автором багатьох відомих творів: «Нарцис. Слово про те: пізнай себе», «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)», «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» та інші.

Г. С. Сковороду порівнюють із давньогрецьким філософом Сократом. Схожість є в діалогізмі, в осмисленні людини, етичному вченні. Діалогізм для Г. С. Сковороди був і формою філософування, і стилем життя (його називають мандрівним філософом). Самопізнання у Сократа – інтелектуальний акт, для Г. С. Сковороди самопізнання – онтологічний акт. Філософська система, створена Г. С. Сковородою, відрізняється символічно-образним стилем мислення. В цьому філософія Г. С. Сковороди співзвучна із філософією Київської Русі та тогочасною європейською культурою.

Основою філософської системи Г. С. Сковороди є вчення про дві натури та три світи. Вчення про дві натури полягає в визнанні двох натур: видимої (зовнішньої, матерія) та невидимої (внутрішньої, дух). «Весь світ складається з двох натур: одна – видима, друга – невидима. Видима натура називається твар, а невидима – Бог» [33, с. 17]. Видима та невидима натури взаємопов'язані (невидима існує у видимій). Вчення про три світи розкривається через уявлення про великий світ (макрокосмос, Всесвіт), малий світ (мікрокосмос, людина) та символічний світ (Біблія). Макрокосм та мікрокосм відповідають один одному. Людина може досягти Всесвіту через символічний світ Біблії. Пізнання Бога є самопізнанням людини. Центром самопізнання, морального самовдосконалення людини є серце. В філософії Г. С. Сковороди виражена «філософія серця». Серце він розумів як орган самопізнання (серце – духовна субстанція, не тілесний орган). Г. С. Сковорода висловив ідеал «нерівної рівності» (всі люди рівні перед

Богом, але всі різні) та концепцію «сродної праці» (праці, яка відповідає схильностям людини). Коли людина займається «сродною» працею, вона може не тільки забезпечити себе матеріально, але й духовно вдосконалюватись, і досягти щастя.

Політичні події («Конституція», складена Пилипом Орликом у 1710 р.) сприяли зростанню національної самосвідомості українського народу. Освітні, наукові ідеї західно-європейського Просвітництва поширювалися в Україні у XVIII–XIX ст. У 1805 р. було відкрито Харківський університет, у 1819 р. – Київську духовну академію, у 1834 р. – Київський університет, у 1885 р. – Харківський технологічний інститут.

Культура українського романтизму представлена творчістю письменників та поетів, які висловлювали філософські уявлення в художній літературі. Микола Васильович Гоголь (1809–1852) описав риси українського національного характеру в образах літературних героїв у творах: «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Тарас Бульба» та ін. Тарас Григорович Шевченко (1814–1861) емоційно, екзистенційно-антропологічно сприймав і описав життя українського народу. Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897) розглядав українську мову як виразника душі людини.

Микола Іванович Костомаров (1817–1885) обґрунтував історіософську концепцію, згідно з якою український народ має власну історію, культуру, мову.

Найвизначнішим представником Київської релігійно-філософської школи був Памфіл Данилович Юркевич (1826–1874), вихованець Київської духовної академії (відкритої з 1819 р. після закриття у 1817 р. Києво-Могилянської академії). Його головні праці: «Ідея» та «Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого».

П. Д. Юркевич розумів філософію, як таку, що пов'язана з духом. Тому він розрізняв дух і свідомість та вважав дух більшим ніж свідомість. Дух є абсолютною основою дійсності. В пізнанні навколишнього світу філософія виявляє цю основу. П. Д. Юркевич вважав, що нею є ідея, в якій буття і мислення співпадають. Тому філософія є пізнанням ідеї. Процес пізнання містить: 1 форму – пізнання через уявлення; 2 форму – пізнання через поняття; 3 форму – пізнання через ідею (створюється цілісний світогляд). Найголовнішою серед ідей у П. Д. Юркевича є ідея добра.

«Філософія серця» П. Д. Юркевича займає особливе місце в українській філософії. Він розумів серце як тілесний орган духовної діяльності людини.

Потебня Олександр Опанасович (1835–1891) досліджував мову, естетику, міф.

В культурі романтизму в кінці XIX і на початку XX століття розробляється філософія української національної ідеї. Українська національна ідея набуває теоретичного обґрунтування. Реалізація ідеї української державності постає в діяльності Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934), який був першим Президентом Української Народної Республіки на початку XX століття. Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) прагнув визнання української нації, піднесення національної самосвідомості через освіту і культуру. Іван Якович Франко (1856–1916) вважав, що самостійна держава є основою суспільного життя і прогресу нації. Він підкреслював значущість національної мови у вихованні та культурному розвитку народу. В'ячеслав Казимирович Липинський (1882–1931) був переконаний, що для існування української нації потрібна власна українська держава. В питанні про державу і владу він дотримувався історіософської концепції, згідно з якою схвалював український консервативний аристократизм і виділяв його не за походженням, а за національним патріотизмом.

Володимир Іванович Вернадський (1863–1945) – видатний український науковець, філософ. Він був організатором створення у 1918 р. та першим президентом Української Академії наук, ініціатором створення Національної бібліотеки України. Внесок В. І. Вернадського у розвиток науки є визнаним у світі. Завдяки його науковій діяльності виникли нові науки: біогеохімія, радіохімія, радіогеологія, гідрохімія, космохімія. Суттєвий внесок зробив В. І. Вернадський в розвиток мінералогії та кристалографії.

В. І. Вернадський обґрунтував філософське вчення про ноосферу. Людську діяльність він усвідомлював в органічній єдності з природою. Синтез природи і людства він розглядав в масштабах космічної еволюції. В. І. Вернадський вважав, що ноосфера (сфера розуму) є доповненням до біосфери і взаємодіє з енергетикою біосфери. На відміну від точки зору класичного раціоналізму про розум, який визначає людську діяльність і відокремлює її від природи, В. І. Вернадський стверджував, що розум є

фактором розвитку природи, еволюції Землі, взаємозв'язку людини і всесвіту.

Українська філософія залишається основою українського національного світогляду, української ідентичності, поєднуючи українські та європейські філософські традиції та цінності, прагнення до екзистенційності, науковості і усвідомлення значущості української державності.

Теми доповідей

1. Загальні особливості української філософії.
2. Філософія Київської Русі.
3. Розвиток філософії у Києво-Могилянській академії.
4. Філософська спадщина Григорія Савича Сковороди.
5. Основні ідеї філософської творчості Памфіла Даниловича Юркевича.
6. Філософія національної ідеї.
7. Діяльність видатних сучасних українських філософів та вчених.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Особливості української філософії?
2. Основні надбання філософії Київської Русі?
3. Які уявлення становлять зміст філософії Григорія Савича Сковороди?
4. Які відомі досягнення української філософії в її подальшому розвитку?

Література: [12, с. 865–892], [20], [26, с. 105–111], [29, с. 213–256], [32, с. 201–252], [33, с. 17], [36, с. 87–146].

Інформаційні ресурси: [1].

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ БУТТЯ, СВІДОМОСТІ, ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ

3.1. Проблема буття у філософії

До філософського осмислення світу філософи звертались з давніх часів. З XVII ст. використовується термін «онтологія» для позначення філософської проблематики буття. Онтологія (грец. *όντος*, трансліт. *on*, *ontos* – суще і грец. *λόγος*, трансліт. *logos* – вчення) – вчення про буття. В класичній античній філософії буття розглядалось як всезагальне. Давньогрецький філософ Парменід вважав, що буття є, небуття немає. Все, що можна помислити, на його думку, є буттям. Небуття визначалося як заперечення буття.

Німецький філософ Г. Гегель ототожнював буття та мислення, розглядаючи буття ідеї. Він розумів буття як логічну категорію. Вчення про буття у нього було зведено до логіки.

В сучасній онтології завдяки феноменології Е. Гусерля та екзистенціалізму розрізняється буття та суще. Сущим філософи називають визначене, оформлене буття, буття, яке має предметну форму. Сущє – це, наприклад, людина, річ, поняття, почуття. В феноменології абсолютним буттям вважається свідомість. Свідомість розглядається як жива, діюча, як така, що не має предметної форми. Завдяки діяльності свідомості встановлюється суще і сущому надається відповідний модус буття. В екзистенціалізмі справжнім буттям вважається екзистенція. Вплив феноменології та екзистенціалізму на розгляд буття виявився в тому, що «буття» набуває значення у відповідності до культурного контексту.

3.1.1. Основні поняття онтології

Буття та світ. У стародавні часи змістом поняття «світ» було суще як єдине та впорядковане. Ритуали та соціальний порядок відображалися на

уявленнях про зовнішній світ. Уявлення про космос формувалися у відповідності до структури суспільства. Культура (релігія, мораль, право) визначала єдність і впорядкованість світу. Поняття «світ» мало значення сукупності знань, в якій поєднувались два аспекти: 1) знання пов'язані з соціальним життям (ритуали, моральні норми); 2) результати практичної діяльності (об'єктивні знання). Дослідження природи, утворення держави розширило зміст поняття «світ».

Виникло розуміння світу, змістом якого було об'єктивне знання про властивості та відносини між предметами, – натуралістичне розуміння світу. Поняття «світ» в такому розумінні позначає об'єктивну природу, частиною якої є людина. Наука стала виразником знання світу в такому розумінні. Усе, що існує (сущє) сприймається в світлі наукового знання. Впорядкованість, єдність світу в такому розумінні сприймається як така, що визначена Богом, або притаманна природі. Слово «закон» (моральний, юридичний) починає використовуватися для характеристики стану речей. Сприйняття упорядкування світу наукою заміняє уявлення про культуру, яка визначає єдність світу.

Класична філософія формувала натуралістичну традицію. Науково-натуралістичне розуміння поняття світу стало загальноживим. Відповідно до такого розуміння світу: світ – це об'єктивний природний світ, сущє, частиною якого є культура. Феноменологія та екзистенціалізм в сучасній філософії призводять до формування культурологічної традиції.

В онтології використовується поняття «субстанція» (лат. substantia – сутність; те, що покладено в основу) – це основа світу, абсолютне буття, яке є причиною самого себе (Бог, матерія). Це буття не породжується і не визначається чимось іншим. Субстанція як першооснова визначає все сущє.

В онтології розглядаються наступні філософські проблеми:

- 1) проблема виникнення світу (виділення основ існування світу);
- 2) проблема побудови світу (виділення сфер буття);
- 3) встановлення характеру відносин між предметами світу (виділення філософських категорій як всезагальних характеристик цих відносин).

В онтології виділяють такі підстави існування світу:

- 1) світ існує сам по собі (визнається, що матерія як субстанція є основою світу, світ розглядається як сукупність матеріальних предметів);

2) Бог створив світ. При визнанні цієї підстави існування світу виділяють три концепції: теїзм – визнання, що Бог створив світ і далі може втручатися в стан справ світу; пантеїзм – ототожнення Бога з природою; деїзм – визнання, що при створенні Бог надав світу імпульс для руху, а далі світ розвивається самостійно;

3) світ визначається свідомістю. В феноменологічній концепції визнається, що не тільки матеріальні речі мають буття. Математичні числа, цінності, юридичні закони та ін. також мають буття (це буття ідеального суцього).

3.1.2. Сфери буття

В античній філософії Платон виділяв існування ідей та речей. Давньогрецький філософ Аристотель висловив концепцію «ступенів істот» (за принципом зростання досконалості): мінерали, рослини, тварини, люди.

В епоху Нового часу філософська проблема виділення сфер буття вирішувалась відповідно до класифікації наук (визнавалось, що науки досліджують окремі сфери буття). Р. Декарт виділяв дві субстанції (сфери буття): тілесну, яку досліджує механіка, та душу, яку вивчає психологія.

У німецькій класичній філософії виділялись сфера природи і сфера духу (науки розподілили на науки про природу та науки про дух). Фридрих Шеллінг ввів як окремі «щаблі» механічні, електричні, хімічні сили, а також організм (живу природу).

На основі феноменологічної концепції в сучасній онтології розрізняють, наприклад, предмети сприйняття як «реальне буття», предмети уяви як уявне буття, інтернет як віртуальне буття. В залежності від актів свідомості (сприймання, уява та ін.) буття розподіляється на сфери. Безпосередньо у Е. Гусерля вбачають виділення таких сфер буття (що є світом людини, створеним діяльністю свідомості): матеріально-просторовий світ, живі істоти, людина і соціальний світ, свідомість, формально-логічні предмети, поняття, цінності, предмети культури.

Сприймання є вихідним для розбудови всіх сфер буття. Для конституювання буття живих істот окрім зовнішнього сприймання потрібна ще симпатія (внутрішнє сприймання). Для розбудови буття людини і соціального світу, наприклад, моделювання внутрішнього світу іншої

людини, необхідна сукупність зовнішнього сприймання, симпатії та співчуття. Побутовий предмет, технічний пристрій, твір мистецтва (предмети культури) мають певний смисл, значення на відміну від предметів природи і потребують не тільки сприймання, але і розуміння.

3.1.3. Категорії як форми буття

Категорії – це загальні структури або властивості буття, загальні форми мислення. В історії філософії визнавалась відповідність або тотожність структур буття та форм мислення, наприклад, Аристотелем в давньогрецькій філософії, реалістами в Середньовіччі, раціоналістами Нового часу та ін.

До основних онтологічних категорій за допомогою яких можна сформулювати знання про буття речей належать такі категорії: простір, час, причина (певний тип відносин між предметами), якість, кількість. Найбільш вживаними серед них є простір і час (основні форми буття).

Простір визначає протяжність речі та її місце серед інших речей. Розмір предмета вимірюється за довжиною, широтою, висотою. Основні характеристики простору: тривимірність, однорідність (не залежність властивостей фізичних явищ від місця), ізотропність (не залежність визначеності фізичних явищ від напрямку).

Час визначає тривалість і черговість процесів, подій, які відбуваються з речами. Основні характеристики часу: одновимірність, однорідність (не залежність властивостей фізичних явищ від часу), незворотність.

Між простором і часом є взаємодоповненість, час можна визначити за просторовими характеристиками (наприклад, кільцями дерева) і навпаки простір можна визначати через час.

Виділяють субстанційну та реляційну концепції простору і часу. Субстанційній концепції відповідає фізика (класична механіка) Ісаака Ньютона, реляційній – теорія відносності Альберта Айнштейна. В реляційній концепції вважається, що при зміні характеру взаємодій між предметами змінюються властивості простору і часу. Також існують дві традиції розуміння простору і часу: натуралістична (відповідно до якої простір і час розглядаються як властивості предметів природи) і

культурологічна (відповідно до якої розуміння простору і часу пов'язується з практичною діяльністю людини, з розвитком культури).

Причинність визначає відношення між речами. Причинна зумовленість явищ розглядалася ще в давньоіндійській філософії через поняття карма (один із смислів карми – закон причинно-наслідкових зв'язків). У давньогрецькій філософії осмислення причинності в атомістичній школі (Демокрит) набуло форми детермінізму. В сучасній філософії та науці визнається, що всі явища мають певні причини, і відповідна причина призводить до відповідного наслідку. Випадкові явища не є протиріччям, вони відбуваються за ймовірною детермінацією.

У 70-х рр. XX ст. з'явилася синергетика (грец., трансліт. *synergeia* – спільна дія) – наукові дослідження закономірностей і процесів самоорганізації спочатку в хімії, а потім і в фізиці, біології, філософії, соціології, економіці, техніці та ін. В умовах нестабільності світу, невизначеності подальшого напрямку розвитку синергетика стала альтернативною концепцією розвитку, нетрадиційним уявленням про розвиток.

В синергетиці розглядаються відкриті системи з джерелами і стоками речовини, енергії та інформації. Час від часу такі системи потрапляють в стан нерівноваги (точки біфуркації). В таких точках стан системи можна описати нелінійними рівняннями, а подальший стан системи не прогнозований ззовні, може бути декілька можливих напрямів розвитку, система самовизначається. В точках нерівноваги формується новий порядок, нова структура, відбувається самоорганізація. Коли система виходить з точки нерівноваги, її стан прогнозований, його можна описати лінійними рівняннями.

Теми доповідей

1. Основні філософські категорії онтології.
2. Історико-філософське визначення буття.
3. Основні онтологічні проблеми.
4. Модуси буття: простір і час.
5. Рух і причинність у філософському розумінні світу.
6. Синергетика.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Які філософські категорії використовуються в онтології?
2. Які відомі історико-філософські визначення буття?
3. Які основні філософські проблеми вирішуються онтологією?
4. Які сфери буття виділялись в історії філософії і розглядаються сучасною онтологією?
5. Які характеристики простору та часу визнаються онтологією?
6. В чому полягає філософське обґрунтування причинності?

Література: [26, с. 112–118], [29, с. 257–276], [32, с. 253–286].

Інформаційні ресурси: [1].

3.2. Свідомість як філософська проблема

Свідомість – одне із найважливіших понять у філософії. Складність дослідження свідомості полягає в тому, що свідомість є непередметним об'єктом для вивчення. До свідомості не можна доторкнутися як до матеріального предмета, її не можна зважити та ін. Але зовнішні прояви свідомості (через вчинки, слова) та внутрішні прояви свідомості (через безпосереднє спостереження за власними відчуттями, сприйняттями, почуттями, думками та ін.) дозволяють формувати знання про свідомість.

3.2.1. Свідомість: визначення, характеристики, формування

Існують декілька визначень свідомості. Найчастіше свідомість ототожнюють з духовним світом. Свідомість – це духовний досвід. Свідомість розглядають як результат пізнання. Свідомість – це знання сутності певних явищ і процесів.

Свідомість властива живим організмам. Для формування свідомості потрібна наявність нервової системи у живих організмів. Для розвитку вищих форм свідомості необхідна наявність вищої нервової системи. У рослин і тварин можуть формуватися нижчі форми свідомості. «Кембриджська декларація про свідомість» (2012 р.). У людей можуть розвиватися вищі форми свідомості.

Свідомість розглядають і як певний рівень розвитку психіки. Психіка – це здатність людини або тварини (на нижчому рівні) чуттєво, емоційно сприймати та реагувати на світ. Свідомість забезпечує цілісність психіки.

Можна виділити функції, які виконує свідомість:

- пізнавальна функція (реалізується в формуванні знань за допомогою чуттєвого сприймання, теоретичного, абстрактного мислення, розуміння);
- інтегративно-творча функція (виявляється в забезпеченні цілісності психіки, єдності самоусвідомлення, в забезпеченні єдності та узагальнення пізнавальних дій, в перетворенні дійсності в уявлення, в створенні продуктів творчості);
- регулятивна функція (реалізується в плануванні власної діяльності, моделюванні доцільної поведінки та прогнозуванні очікуваних результатів діяльності).

Серед найсуттєвіших характеристик свідомості виділяють:

- ідеальність – здатність створювати уявлення;
- опосередкованість мовою;
- інтенціональність – спрямованість на певні предмети і процеси зовнішнього і внутрішнього щодо людини світів;
- креативність – творчість, здатність до творчого моделювання та конструювання бажаного;
- орієнтованість – здатність визначити найбільш розумні і доцільні способи власної поведінки.

Уявлення про свідомість формувалися в різні періоди розвитку культури і визначалися відповідним світоглядом, розумінням світу. В історії філософії важливим є зміст поняття «свідомість», який сформувався в новоєвропейській філософії в творчості Р. Декарта, як наслідок розвитку середньовічних уявлень про внутрішній духовний світ людини. Р. Декарт вперше вживає термін «свідомість» як інтелектуальну здатність душі. Свідомості надавались пізнавальні властивості. Свідомість виражала суб'єкта пізнання на відміну від об'єкта (зовнішнього світу). Свідомість представлена у Р. Декарта як мислення («я мислю»), що в подальшому в раціоналізмі призвело до зведення свідомості до розуму.

Німецький філософ Г. Гегель вважав, що свідомість людини як суб'єктивна форма існування духу, культури зводиться до знання. До знання він зводив і такі форми культури як мистецтво, релігія, наука, розглядаючи їх як форми виявлення істини.

Найістотнішим у визначенні свідомості людини є сприйняття світу людиною опосередковано через форми культури (ідеї, цінності, поняття, норми та ін.). Людина сприймає світ через форми конкретно-історичної культури і надалі створює форми цієї культури. Свідомість людини виявляється відповідно до історично створених в культурі уявлень про реальність.

Якщо свідомість людини розглядається як процес, розрізняють сприймання, пригадування, міркування та інші дії свідомості. Свідомість людини може виявлятися через мислення, емоції, прояви волі. В мисленні людина за допомогою абстрактних понять може зрозуміти суттєві властивості та відносини світу. Розрізняють мислення розсудкове та розумне. Розсудкове мислення – це нижчий рівень мислення, логічне міркування. Розумне мислення передбачає творче використання абстракцій. Воля – свідомо саморегуляція людиною своїх дій.

Самосвідомість – це усвідомлення людиною самої себе. Самосвідомість виконує певні функції: самопізнання, самоаналіз, самооцінка, саморегуляція.

Складною є не тільки проблема визначення природи свідомості, а і проблема виникнення свідомості. Вирішити цю проблему можливо розглядаючи одночасно виникнення свідомості та виникнення людини (антропогенез), формування суспільства (соціогенез).

Виникнення і розвиток свідомості обумовлені дією:

- розуму людини (з розвитком розуму, мислення у людини формується свідомість);
- цілеспрямованої трудової діяльності (здатність людини ставити мету, здійснювати цілеспрямовану трудову діяльність, а не тільки використовувати знаряддя праці, відрізняє її від тварини та дозволяє створювати специфічно людську свідомість);
- культури, соціального життя (що містить культурні норми, знання, які визначають вплив форм культури (філософії, релігії,

мистецтва), суспільної свідомості на формування людини та її індивідуальної свідомості);

- мови (мова є засобом оформлення уявлень свідомості через використання слів, жестів, інтонації).

Мова як інформаційно-знакова діяльність з висловлення думки, вираження мислення формує і розвиває свідомість. В мові накопичуються зміст, смисли і значення отриманого знання. Розрізняють природну та штучну (математична та ін.) мову. Особливе значення в формуванні та розвитку свідомості окремої людини має національна мова. Саме завдяки національній мові людина засвоює цінності та традиції національної культури.

3.2.2. Концепції, структура та рівні свідомості

Концепції свідомості умовно поділяють на

- індивідуалістські, в яких вихідною є свідомість окремої людини (індивіда), а форми культури (суспільні форми свідомості) розглядаються як такі, що створені свідомістю індивідів;
- та колективістські, в яких вихідними є суспільні форми свідомості (мистецтво, релігія, наука, право).

Структура свідомості як складного системного утворення в філософії розглядається як:

- компонентна (змістова структура), яка складається з когнітивної (знання, переконання...), мотиваційної (інтереси, цінності, потреби...) та нормативно-проектної (плани, цілі, проекти...) складових
- і рівнева (концепція психоаналізу Зигмунда Фрейда (1856–1939), Карла Густава Юнга (1875–1961) та ін.).

Умовно розділяють такі рівні свідомості:

«технологічний вимір» свідомості, який полягає в об'єктивному знанні властивостей предметів для залученні їх до здійснення доцільної діяльності, праці, задоволення потреб (біологічних, культурних та ін.)

та «соціальний вимір» свідомості, який виявляється в відношенні людини до інших людей і до самої себе, знанні моральних, культурних,

правових та інших норм і вільному виборі власних дій, усвідомленні особистої відповідальності. Рівень відповідальності при цьому і визначає рівень свідомості (високий чи низький). Людина може уявити свою свідомість як відмінну від свого тіла. Це дозволяє людині контролювати біологічні потреби свого тіла (наприклад, голод) і задовольняти їх, дотримуючись культурних норм. Можуть бути випадки, наприклад, психічного захворювання, алкогольної залежності у людини, що призводять до втрати «соціального виміру» свідомості.

Теми доповідей

1. Свідомість як духовне життя і найвищий рівень психічної активності людини.
2. Філософія про генезу та фактори розвитку свідомості.
3. Свідомість і мова.
4. Основні концепції свідомості та її структура.

Запитання для самостійного опрацювання

1. В чому полягає складність визначення свідомості?
2. Які функції виконує свідомість?
3. Які властивості свідомості визнаються в філософії?
4. Що таке самосвідомість? Які функції виконує самосвідомість?
5. Як в філософії пояснюється генеза свідомості?
6. Які фактори сприяють розвитку свідомості?
7. Які існують концепції свідомості? Яка структура свідомості виділяється в цих концепціях?

Література: [26, с. 119–126], [29, с. 277–299], [32, с. 286–303].

Інформаційні ресурси: [1].

3.3. Проблеми пізнання у філософії

В філософії здійснюється аналіз пізнавального процесу в межах світоглядної проблематики для формування обґрунтованих, істинних уявлень про світ. Гносеологія (грец., трансліт. gnosis – знання і грец. λόγος, трансліт. logos – вчення) – теорія пізнання, розділ філософського знання, в

якому аналізуються можливості пізнання світу, процес пізнання, рівні та форми пізнання, відношення знання до дійсності та ін. В філософії також використовується поняття епістемологія (грец. ἐπιστήμη, трансліт. episteme – знання) – теорія наукового пізнання.

3.3.1. Проблема пізнаванності світу

В гносеології розглядається проблема пізнаванності світу. Світ можна пізнати чи ні? Сумнів у можливості пізнання світу і себе – агностицизм – може стосуватися визнання не можливості пізнання людиною надчуттєвих явищ, для пізнання яких людина не має відповідних органів чуття, або визнання, що наші упередження, омани приховують від нас об'єктивні явища.

Визнання можливості пізнання передбачає розгляд пізнавального процесу, меж і можливостей отримання достовірного знання та ін. Прагнення до знання – сутнісна властивість людини. Духовна діяльність людини реалізується через пізнання, результатом якого є знання (пізнання – процес, а знання – результат). Необхідність пізнання обумовлена також потребами практичного пристосування до дійсності, здійснення найбільш ефективної практичної діяльності.

В процесі пізнання важливу роль відіграє мета пізнання. Для досягнення мети потрібна сильна, стійка мотивація. В основі мотивації лежать потреби людини – біологічні, соціальні, матеріальні, духовні, які визначаються її інтересами. Виконати заздальгідь поставлені цілі допомагає воля.

При розгляді структури пізнавального процесу в гносеології виділяють:

- суб'єкт пізнання (суб'єктом є людина, що пізнає);
- об'єкт пізнання (предмет або явище, які досліджуються);
- умови пізнання (технічне обладнання, методи пізнання та інше);
- результат дослідження.

В епістемології переважно розглядається співвідношення «об'єкт – знання».

Пізнавальна проблематика як окрема розвинута теорія пізнання виділяється в філософії Нового часу. Найвідоміші концепції пізнання, які

сформувались в філософії: емпіризм, сенсуалізм, раціоналізм, постпозитивізм.

В емпіризмі (Ф. Бекон) наголошувалося про розробку експериментальної науки, дослідження природи речей за допомогою дослідного пізнання, індуктивного методу. Сенсуалісти також надавали перевагу чуттєвому досвіду на відміну від розуму, даним п'яти органів чуття в формуванні знання.

В раціоналізмі вважалося, що справжнє наукове знання можна створити на основі розуму. Раціоналіст Р. Декарт визнавав, що досягти достовірного знання можна за допомогою дедукції, логічного мислення. В німецькій класичній філософії І. Кант (агностик) досліджував джерела, межі пізнання, зважаючи на історичні форми діяльності суб'єкта і можливості отримання нового знання в метафізиці, природознавстві, математиці. І. Гегель розглядав суперечність як джерело, основу пізнання, розбудовуючи діалектичну логіку як логіку розуму, та стверджував значення практики в теорії пізнання.

В постпозитивізмі (філософія науки) розглядається розвиток наукового знання: історія наукового знання, зміни наукових парадигм та ін. Наприклад, на думку К. Поппера, розвиток науки полягає в переході в вирішенні однієї проблеми до іншої; наукові дослідження не є повністю нейтральними стосовно теорії, а є певною мірою «теоретично навантаженими» та ін.

3.3.2. Рівні та форми пізнання

Пізнання реалізується через чуттєве та раціональне пізнання. Чуттєвий рівень пізнання здійснюється в таких формах:

- відчуття (це данні, які людина отримує за допомогою одного з органів чуття);
- сприйняття (це цілісний образ, що складається з декількох відчуттів, і сприймається людиною в даний момент);
- уявлення (це цілісний образ, який зберігається в пам'яті людини).

Людина має п'ять органів чуття: зір, дотик, слух, смак, нюх, за допомогою яких здійснюється чуттєве пізнання. Органи чуття були зазначені вище у послідовності, яка відповідає їх значущості і пропускну

спроможності. Вважається, що найбільшу кількість інформації людина отримує через зір.

В процесі пізнання важливе значення має пам'ять. Розрізняють пам'ять короткочасну (вербально-акустичне кодування, запам'ятовується конкретна інформація на короткий проміжок часу) та пам'ять довгострокову (семантичне кодування, запам'ятовується інформація за смисловим значенням на тривалий час). Існують методики розвитку пам'яті, які здебільшого ґрунтуються на повторенні інформації та її узагальненні. Пам'ять має відношення і до чуттєвого, і до раціонального пізнання.

Раціональне пізнання – логічно несуперечливе пізнання. Якщо раціональне пізнання розглядається як цілісність – це розум, як процес – це мислення. Раціональний рівень пізнання реалізується в наступних формах:

- поняття (елементарна форма мислення, в якій відображаються найсуттєвіші характеристики предмета);
- судження (більш складна форма мислення, в якій відображено зв'язок предмета з його характеристиками, судження містить декілька понять і має логічне значення, тобто судження може бути істинним або хибним);
- умовивід (найскладніша форма мислення, яка може містити декілька суджень, на основі яких робиться висновок, тобто отримується нове знання без додаткових чуттєвих дослідів).

Окрім чуттєвого та раціонального пізнання може розглядатися ірраціональне пізнання – це, наприклад, інстинкт (дологічне пізнання), споглядання, інтуїція (безпосереднє пізнання). Інтуїцію визначають як чуття, проникливість. Інтуїція – здатність осягнення істини шляхом її встановлення без обґрунтування за допомогою доказів. Ірраціональне пізнання розглядають як таке, що передує чуттєвому та раціональному пізнанню, або перевершує їх, у вигляді, наприклад, інтелектуальної інтуїції.

3.3.3. Проблема істинності

Всі рівні пізнання мають певне відношення до зовнішнього світу. Для вираження цієї відповідності використовується філософська категорія істини. Істина – це відповідність знань дійсності. Існують найбільш загальні

визначення істини: абсолютна істина та відносна істина. До абсолютної істини (абсолютне знання) людство прагне в розвитку знання. Хоча зростання знання має місце, реально сформоване знання, зокрема наукове знання, – це відносна істина.

В залежності від встановлення відповідності знань дійсності розрізняють наступні види істини: прагматична істина (в ній відображається ефективність, корисність знання), конвенціональна істина (встановлена на підставі угоди), кореспондентна істина (в якій відображається відповідність теорії даним експерименту), істина когеренції (в якій враховується системність, послідовність міркувань).

Теми доповідей

1. Основні гносеологічні проблеми.
2. Сутність та структура пізнавального процесу.
3. Чуттєвий та раціональний рівні пізнання.
4. Інтуїція.
5. Поняття істини та критерії істинності.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Які основні філософські проблеми вирішуються гносеологією? Яке значення в пізнанні має практика?
2. В чому полягає сутність пізнавального процесу? Яка структура пізнавального процесу розглядається в гносеології?
3. Які в гносеології виділяються рівні пізнання? В чому полягає особливість чуттєвого та раціонального пізнання?
4. Як в гносеології вирішується проблема істинності? Які для цього використовуються критерії істинності?

Література: [26, с. 126–135], [29, с. 349–367], [32, с. 304–318, 327–331].
Інформаційні ресурси: [1].

3.4. Людина та її буття як предмет філософського осмислення

Антропологія (грец., трансліт. anthropos – людина і грец. λόγος, трансліт. logos – вчення) – вчення про людину. Виділяють фізичну

(біологічну) антропологію, культурну (соціальну) антропологію, лінгвістичну (мовну) антропологію та ін. Філософська антропологія – це філософське вчення про людину. Філософська антропологія прагне до розуміння людини і як частини світу (переважно в історії філософії), і самої по собі. В сучасній філософії та науці широко використовуються такі вислови, як «людини – творець культури», «людський фактор» та інші.

3.4.1. Філософські визначення людини

Складність феномену людини, різні виміри людського буття призвели до виникнення різних інтерпретацій, розуміння людини.

Найбільш вживаними у філософії є такі визначення людини:

людина – поняття, яке містить найзагальніші характеристики людського роду;

індивід – це поняття означає окремого представника людського роду;

особа – поняття, яке позначає індивіда, що залучений до процесу соціалізації і має певні соціальні якості (цінності, моральні уявлення та ін.);

індивідуальність – це поняття означає конкретну неповторну особу, з певними рисами характеру, інтелекту, здібностями, інтересами, переконаннями і потребами.

Що є людина? Чим вона відрізняється від інших створінь Всесвіту? В філософії сформувалися різні уявлення, в яких надаються відповіді на ці запитання і пояснення.

У філософії Давнього Сходу людина розглядалася як певна ланка серед створінь Всесвіту. Сенс життя людини вбачався у самовдосконаленні, набутті всебічного досвіду. Визнаною була ідея переродження людини після смерті відповідно до закону карми (космічного закону причинно-наслідкових дій). Якщо людина впродовж життя виконувала свої обов'язки, робила добрі справи, вважалося, що наступне життя безсмертної душі цієї людини буде кращим. Якщо ж людина за життя не виконувала свої обов'язки, робила злочинні дії, вважалося, що наступне життя безсмертної душі цієї людини буде гіршим.

У давньогрецькій філософії людина (мікрокосмос) вважалася образом, частиною Космосу (макрокосмосу). З часів античної філософії заклик Сократа «пізнай самого себе» залишається актуальним відносно

кожної людини. Давньогрецький філософ Платон вважав душу людини безсмертною, а тіло – смертним. На його думку, характеристики душі визначають місце людини у суспільстві та її призначення. Аристотель при розгляді людини виділяв такі її характеристики: розум, мову і діяльність. Він вважав людину суспільною істотою.

У середньовічній філософії людину розглядали через єдність божественної і людської природи (як єдність духа, душі і тіла). В цей час сформувалися уявлення про внутрішній духовний світ людини.

У філософії Нового часу людину розуміли як детерміновану законами природи. Людський організм порівнювався з машиною, механізмом. У німецькій класичній філософії І. Кант вважав, що людина підпорядкована природній необхідності, але й наділена моральною свободою, має самосвідомість.

Основоположник німецької філософської антропології Макс Шелер (1874–1928) вважав, що філософська антропологія – це наука про сутність людини. Завданням філософської антропології, на його думку, є формування цілісних уявлень про людину, для цього потрібно враховувати дані філософії, науки і релігії. Гельмут Плєснер (1892–1985) визначав ексцентричну позицію людини по відношенню до тваринного і духовного світів. На відміну від інших істот людина, на його думку, здатна помічати власну недосконалість. Арнольд Гелен (1904–1976) пояснював розвиток свідомості людини особливостями її біологічного організму (людина – «недорозвинена тварина»). Створюючи культуру, людина долає свою біологічну недосконалість. Ротхакер Еріх (1888–1965) наполягав на культуротворчості людини.

Ернст Кассирер (1874–1945) назвав людину «твариною символічною». На його думку, людина сприймає світ через форми культури (міф, релігію, мову, мистецтво, науку).

3.4.2. Умови формування, свобода і відповідальність особистості

Сучасна людина, якою вона відома (тілесно, розумово, духовно), сформувалася в результаті тривалого процесу еволюції. Проблема походження людини пов'язана з механізмами створення світу і його майбутнім. Найпоширеніша з існуючих теорій походження людини –

еволюційна концепція (наукова теорія антропогенезу), відповідно до якої виділяють наступні стадії:

1) космічну еволюцію, початок якої визначають близько 10 млрд. років тому. В цей час сформувалися Космос, Сонячна система, відбулися значні геологічні процеси на Землі;

2) біологічну еволюцію, початок якої визначають приблизно 3–4 млрд. років тому. В результаті біологічної еволюції з'явилися різні біологічні види (близько 500 тис. рослин і 1,5 млн. тварин), в тому числі, людина. Французький дослідник природи Жан Батист Ламарк визначив, що в живій природі діє загальний закон – принцип еволюції. Однією із найбільш відомих є праця «Походження видів шляхом природного відбору» (1859) англійського дослідника Чарльза Дарвіна, в якій він розглядав еволюцію в органічному світі та виділив основні фактори, що призводять до еволюції живої природи (мінливість, спадковість і природний відбір);

3) культурну еволюцію, початок якої визначають приблизно 2–3 млн. років тому. Формування виду *Homo sapiens* (людина розумна) відносять приблизно до 40–35 тис. років тому. Для розуміння культурної еволюції потрібно враховувати розум людини, здатність до праці, вплив соціального життя.

П'єр Тейяр де Шарден (1881–1955) розглядав антропогенез в контексті космогенезу. Він вважав, що певні фізичні константи Всесвіту зумовили виникнення людини. У праці «Феномен людини» П. Т. де Шарден визначив, що еволюційні зміни людини як нової форми буття на відміну від тварини відбулися завдяки трансформації свідомості людини (усвідомлення своєї свідомості), окрім виділених Ч. Дарвіном морфологічних змін і природного відбору. Також Т. де Шарден виділив здатність людини використовувати відібрані випадковості для свого розвитку. Антропогенез він розглядав у єдності біологічного та соціального в людині.

Впродовж еволюції умови формування людини були природними та культурними. Біологічну боротьбу за існування в природному світі стосовно людини слід поєднувати з декількома факторами, які надають можливості людського буття в світі культури. Це такі фактори (сутнісні ознаки людського):

- розум людини;
- соціальне життя;

- здатність до цілеспрямованої діяльності, праці, створення знарядь праці. Людина може свідомо ставити цілі і досягати їх на відміну від тварини, яка діє інстинктивно;
- володіння мовою, і ширше – створення символів;
- духовність людини (внутрішні надбання).

Формування людини як особистості відбувається у поєднанні біологічного, тілесного «дорослішання» і набутті культурного, духовного, соціального досвіду. Визнається, що природа людини подвійна: біологічна та духовна, а сутність людини – соціальна. В сучасній філософії осмислення тілесності людини набуває нових смислів. Людина формується у певній культурі, долучається до культурних традицій, цінностей, отримує знання. В процесі соціалізації людини виділяють декілька етапів: засвоєння цінностей, традицій; їх усвідомлення, осмислення; створення нового.

Загальновизнаною є думка про те, що праця призвела до утвердження особливого положення людини у світі. Праця сприяла розвитку мислення людини, формуванню знань про об'єктивні властивості речей. В процесі трудової діяльності відбувається соціалізація людини. Праця – шлях до набуття і вдосконалення різних людських якостей (уважність, дисциплінованість, терпіння, мужність, доброзичливість та ін.). Для цього різні види праці є доцільними і корисними. Важливо, щоб праця була добровільною, без насилля та примусу.

У філософії визнається, що внаслідок трудової, творчої діяльності людина вдосконалюється, долає свої недоліки, тваринні прояви, стає більш свідомою, долучається до духовного світу. Праця є можливістю розбудови нового. Створення нового, прояви творчості потребують наполегливої праці, а не тільки натхнення.

Важливими поняттями у філософському осмисленні людини також є свобода та відповідальність. Свобода є передумовою формування особистості, забезпечення рівних можливостей для самореалізації людей в культурі. Але свобода не повинна ставати вседозволеністю, протизаконними діями, злочинністю. У врегулюванні відносин між людьми культурні чинники, норми моралі, не насилля є життєво необхідними. Тому свобода розглядається разом із відповідальністю. Відповідальністю в процесі соціалізації, відповідальністю за якість виконаних робіт, відповідальністю за збереження життя, природи, культур.

Теми доповідей

1. Загальні філософські визначення людини. Індивід, індивідуальність, особистість.
2. Філософія про природу та сутність людини.
3. Філософія про смисл життя та безсмертя людини.
4. Передумови творчої діяльності особистості.
5. Свобода та відповідальність особистості.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Які існують основні філософські визначення людини?
2. Як в філософії пояснюється природа та сутність людини?
3. Чому особистість є продуктом і творцем соціального середовища?
4. В чому полягає сенс життя? Наведіть декілька різних відповідей.
5. В чому полягає «людський вимір» дійсності.
6. В чому полягає значення творчої діяльності, свободи та відповідальності особистості?

Література: [26, с. 162–169, 185–188], [29, с. 300–348], [32, с. 342–368].

Інформаційні ресурси: [1].

3.5. Проблема методології в сучасній філософії

В філософії сформувалися загальнонаукові методи, які використовуються в різних науках.

3.5.1. Наукове пізнання

Світогляд сучасної людини, стан культури, практики суспільства не можливо розглядати без врахування науки, наукових досягнень. Наука – це система знань про природу, суспільство, людину, яка забезпечує створення нового знання, здійснює перевірку, систематизацію та розповсюдження отриманих результатів. Уявлення про сучасну картину світу формуються з урахуванням досягнень філософії та науки.

Наука має системний та розгалужений характер. Структура науки містить: філософські, логіко-математичні, природознавчі, технічні та

гуманітарні науки. Для визначення чи є сукупність знань наукою існують критерії науковості знання (систематизованість, доказовість, несуперечливість, підтверджуваність на практиці, відкритість для критики).

Теорія – система понять, законів, принципів, яка описує певний клас явищ. Наукова теорія – це розвинена форма знання, в якій системно виражено закономірні, сутнісні зв'язки визначеної сфери дійсності. Наукова теорія орієнтована на загальне знання. Наукові факти виражають одиничне знання.

Становлення наукового знання починається з формулювання проблеми. В проблемі виділяється те, що ще не пізнано, але потребує пізнання. Правильна постановка, формулювання проблеми (виділення питань, які потребують вирішення) і розв'язання проблеми сприяють розвитку наукового знання. Спочатку висловлюються гіпотези, в яких міститься вирішення проблеми. З часом на основі гіпотез формуються закони, наукові теорії.

3.5.2. Проблема методології в філософії та науці

Найзагальнішими методами, які використовуються в науковому знанні є: аналіз, синтез, виділення аналогій, систематизація, класифікація, узагальнення, ідеалізація, індивідуалізація. Метод, який використовується в науковому дослідженні, повинен бути адекватним явищам, що вивчаються.

Виділяють емпіричний і теоретичний рівні наукового пізнання. Повинна бути узгодженість між емпіричним та теоретичним дослідженнями. На емпіричному рівні безпосередньо досліджується об'єкт. Для такого дослідження можуть бути застосовані експеримент і спостереження. Для проведення експерименту необхідна наявність експериментатора, явища, яке досліджується, приладів, засобів спостереження. На емпіричному рівні наукового пізнання відбувається вимірювання явищ, збір та аналіз даних. Для здійснення вимірювання явищ необхідно введення одиниці вимірювань, встановлення якісної тотожності, взаємодії явища з приладом, отримання результатів. При емпіричних дослідженнях використовуються такі методи: експеримент, спостереження, модельне експериментування, математичне моделювання.

На теоретичному рівні дослідження стосується ідей, понять, гіпотез, законів, теорій. При теоретичних дослідженнях використовуються такі методи: аксіоматичний, конструктивістський, формалізація, гіпотетико-дедуктивний, прагматичний. На теоретичному рівні також можуть використовуватись описові методи (словесні, формально-символічні, схематичні, графічні).

Наукова раціональність історично змінюється. Для аналізу сучасної наукової раціональності важливо враховувати, що класична раціональність була орієнтована на освоєння механічних систем, сучасна наукова раціональність (некласична, посткласична) орієнтована на освоєння систем, що самоорганізуються, на освоєння складних систем, які саморозвиваються. В сучасній науці здійснюється комунікативна інтеграція природничо-наукового, соціогуманітарного і технічного знання в сфері історично конкретного досвіду.

В сучасній філософії науки, науці та науковій методології враховуються етичні аспекти діяльності вченого, змінюються уявлення про суб'єкт-об'єктні відносини (втручання суб'єкта при дослідженні об'єкта вже не вважається нейтральним), враховується вплив наукової методології, яка застосовується, та особистості дослідника на результати наукових досліджень.

Теми доповідей

1. Основні особливості та рівні наукового пізнання.
2. Основні методи наукового пізнання.
3. Поняття науки, техніки і технології в філософії.
4. Філософські дослідження науки і техніки.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Які виділяються особливості наукового пізнання?
2. Які існують критерії науковості знання?
3. Які виділяють рівні наукового пізнання?
4. Які існують основні наукові методи? Як здійснюється вибір метода?
5. Чим відрізняються емпіричні та теоретичні методи?
6. Які визначення техніки і технології використовуються в філософії?

Література: [29, с. 368–393], [32, с. 27–31, 40, 41, 319–327], [36, с. 8–21, 45–64, 152–194].

Інформаційні ресурси: [1].

3.6. Філософія історії та соціальна філософія

Філософія історії розглядає суспільство в динаміці, соціальна філософія – в статичності.

3.6.1. Філософія історії

Філософія історії – розділ філософського знання, в якому розглядаються закономірності історичного розвитку суспільства. Основною проблематикою філософії історії є виділення сутності, закономірностей історичного процесу, визначення факторів, завдяки яким суспільство розвивається.

В історії філософії сформувались дві концепції філософії історії: лінійна та нелінійна. Лінійна концепція історичного розвитку створена Августином Аврелієм. У відповідності до неї «Град Небесний» є прообразом «Граду Земного», суспільства. Також лінійна концепція історичного розвитку суспільства передбачає кінець світової історії (есхатологічні уявлення).

Нелінійна концепція філософії історії представлена у творі Карла Ясперса «Сенс і призначення історії». У світовому історичному процесі в культурі, в структурі історії К. Ясперс виділяє вісь, «осьовий час», що супроводжується виникненням одночасно в різних місцях світу філософських вчень, відкриттів, винаходів, що призвели до потужних зрушень, розвитку суспільства. За датуванням «осьовий час» – це приблизно V ст. до н. е.

3.6.2. Суспільство як система

Філософи здавна звертались до аналізу соціальних явищ, взаємодії людини і суспільства, осмислення механізмів соціальної інтеграції, утворення суспільної єдності з великої кількості різних індивідів (людей).

Філософи прагнули встановити, завдяки чому у суспільстві виникає порядок, стабільність, взаємодія між людьми. Одні філософи дотримувались думки, що суспільство є узагальнюючим поняттям, інші розглядали суспільство як самотійну реальність. Відповідно виникли і використовуються різні визначення суспільства.

Правова держава передбачає визнання, що взаємовідносини між владою та суб'єктами права (органами та установами), між громадянами у суспільстві регулюються законом. Ознакою правової держави є визнання прав і свобод громадян. Громадянське суспільство є добровільним об'єднанням груп людей для досягнення спільних цілей. Громадянське суспільство передбачає сформовану громадянську позицію людей.

Найдавніша історико-філософська концепція суспільства з'явилася в філософії Давньої Індії. Давньоіндійське суспільство як кастова система визначалося давньоіндійськими філософсько-релігійними уявленнями і підтримувало їх.

В античній філософії сформувалися теоретичні уявлення про суспільство як систему, які визначили подальші філософські уявлення про суспільство. Античні філософи вважали, що найголовніше, що утворює суспільство як систему співжиття людей, – це справедливість та гармонія. Це суспільство, в якому кожна людина займає місце, на яке має право, та має роботу, яку може виконувати. Найбільш значними серед уявлень античних філософів про суспільство стали уявлення давньогрецьких філософів Платона та Аристотеля.

Суспільство у Платона є самотійною реальністю – це держава. Ідеальна держава у Платона базується на справедливості для усіх громадян. Стабільність, гармонія у державі забезпечуються поділом людей на правителів (керманичів), воїнів, виробників (ремісників або селян), належність до яких, не успадковується. На думку Платона, кожна дитина повинна мати можливість зайняти у суспільстві місце відповідно до своїх здібностей, освіти, досягнень, досвіду. На думку Платона, знання є підґрунтям держави, відповідно підґрунтям влади є авторитет (хто має кращі знання, має більший авторитет). А закони в суспільстві ґрунтуються на довірі. Керівники повинні бути освіченими, стриманими у своїх потребах і позбавлені власності (для збереження моральності).

На думку Аристотеля, перш за все людина формується у суспільстві, є суспільною істотою і за межами суспільства неможлива. Аристотель вважав, що підґрунтям суспільства є закон. Верховенство закону, конституційне правління відбувається за добровільної згоди громадян. Люди у суспільстві є рівними, їх об'єднує прагнення до кращого життя. Закони, постанови є обов'язковими для усіх громадян.

У XVII–XVIII ст. в філософії Нового часу Дж. Лок, Т. Гобс розглядали суспільство як таке, що було створено і функціонує на основі добровільного договору. Т. Гобс вважав суспільство штучним утворенням на основі суспільної угоди, що дозволяє подолати «боротьбу всіх проти всіх», природну розділеність на індивідів. Підґрунтям добровільної угоди між окремими людьми для створення суспільства, на думку Т. Гобса, є корисливість, а не мораль або справедливість, для задоволення особистих потреб, обміну товарами тощо.

В той же час закладалися уявлення про суспільство як систему взаємовідносин, що визначається об'єктивною причиною. Німецький філософ Г. Гегель вважав таким чинником Світовий Розум. Держава, на його думку, є виявленням абсолютного духу на землі. Дух розгортаючись створює громадянське суспільство.

В сучасній філософії при розгляді суспільства враховується, що

- 1) суспільство – це система зв'язків і відносин, в якій люди можуть спілкуватися, реалізовувати свою життєдіяльність, досягати власні цілі;
- 2) суспільство є самостійною реальністю, формою, яка дозволяє інтегрувати діяльність окремих індивідів і яка створюється, функціонує саме завдяки життєдіяльності, енергії, духовності кожної людини. Суспільство є єдністю, цілісною реальністю, в якій живе кожна конкретна людина. Спільне буття, суспільне життя починається з родини. Вищими проявами суспільного життя є наука, мистецтво, релігія.

Суспільство як складна багатофункціональна система розглядається Паулем Фабрабендом (1924–1996), Юргеном Габермасом, Теодором Адорно та іншими сучасними філософами. Цінності, інтереси об'єднують людей у суспільство, так вважає Юрген Габермас (нар. 1929). Завдяки мовній комунікації формуються спільні дії. Суспільство як ціле стає можливим при демократичності, відкритості, критичності, прагненні до згоди.

Утворення суспільства як складної динамічної системи пояснюється також дією імпульсних, атракторних (таких, що притягують) параметрів порядку, станів. На основі домінуючих атракторів формуються нові норми культури, мови, мистецтва.

3.6.3. Основні елементи суспільного життя

Суспільство є складним системним утворенням. Суспільна система складається із взаємопов'язаних підсистем, які забезпечують відтворення і розвиток суспільства. Підсистеми забезпечують успішне функціонування соціума в цілому. В суспільній системі виділяють такі підсистеми:

- «матеріальна» (економічна) – до неї відноситься все, що пов'язане із виробництвом, споживанням, обміном, розподілом «речей»;
- «соціальна» – охоплює створення і відтворення людського життя;
- «організаційна» (політична) – містить встановлення суспільних відносин, створення суспільних ідей;
- «духовна» – включає інформацію, духовне знання.

Соціальний статус людини визначає місце конкретної людини в соціальній системі, що супроводжується відповідними правами та обов'язками. Соціальний статус людини проявляється в поведінці, у зовнішньому вигляді (одязі), мові та внутрішніх установках (цінностях, мотивації, переконаннях ...). Кожна людина може мати декілька соціальних статусів, серед яких виділяється головний (інтегральний). Розрізняють наступні види статусів:

- природний статус – визначається суттєвими, стійкими характеристиками особи (жіноча або чоловіча стать; дитина, доросла людина, людина похилого віку, людина з особливими потребами);
- приписаний – це статус, що свідчить про етнічне походження людини, родину, місце народження, тобто це нав'язаний суспільством статус, оскільки він не визначається особистими заслугами, зусиллями людини;
- набутий (досягнутий) статус вказує на особисті результати, зусилля конкретної людини (лікар, вчитель, музикант ...);

- професійно-посадовий статус – це базовий (інтегральний) статус особистості, в якому поєднуються соціально-економічний та виробничий стани (програміст, енергетик, будівельник тощо).

Кожен соціальний статус може визначати вимоги до декількох соціальних ролей. Соціальна роль передбачає певні дії особи. Т. Парсонс виділив п'ять показників (емоційний, спосіб отримання, масштаб, формалізація, мотивація), які характеризують соціальні ролі.

Теми доповідей

1. Філософія історії: основна проблематика.
2. Визначення та структура суспільства, суспільні відносини.
3. Теоретичні моделі суспільства.
4. Фактори розвитку суспільства.
5. Техніка і технології в суспільстві.

Запитання для самостійного опрацювання

1. В чому полягає основна проблематика філософії історії?
2. Які існують концепції філософії історії?
3. Які визначення суспільства використовуються в філософії?
4. В чому полягає зміст основних історико-філософських концепцій суспільства?
5. Як розглядається структура суспільства в філософії?
6. Від яких факторів залежить розвиток суспільства?
7. Як впливають на розвиток суспільства наука, техніка, технології?

Література: [26, с. 144–152], [29, с. 427–470], [32, с. 425–483].

Інформаційні ресурси: [1].

3.7. Культура та цивілізація

Людина є творчою істотою, якій притаманне прагнення до вдосконалення. Культура є формою буття, самоідентифікації індивіда. Самореалізуючись, стверджуючись людина створює культуру. Реалізація духовності людини в культурі надає культурі людиновимірність. Різноманітні індивідуальні форми культури, національні форми культури

(українська, французька, польська та ін.) з унікальними природно-географічними умовами є творчістю життя у єдності «онтогенезу» (індивідуального розвитку людини) та «філогенезу» (історичного розвитку культури).

3.7.1. Культура та цивілізація

Філософія культури розглядає визначення, сутність культури та закономірності розвитку культури. Термін філософія культури (культурфілософія), який означає філософський розгляд культури, був введений Адамом Мюллером.

Існує багато визначень культури, в яких відмічаються різні аспекти культури, що свідчить про складність дослідження культури. Культурою називають традиції народу, цінності, досягнення мистецтва, поведінку людини, рівень духовного саморозвитку людини та ін. При розгляді історичних періодів в розвитку світової культури виділяють індійську, китайську, єгипетську, античну, середньовічну культури та ін. Коли використовують поняття культура та цивілізація, здебільшого під культурою розуміють духовні надбання, а під цивілізацією рівень матеріального забезпечення. Простір культури включає предмети та процеси культури.

В Античності виникає визначення культури (від лат. cultura – обробіток, догляд) через вислів «культура ґрунту» як обробітку, культивування ґрунту. В цьому визначенні зазначається вдосконалення природного, виділяється результат діяльності людини на відміну від того, що існує «від природи». В Античності культура розглядалася як «друга природа», штучне, створене людиною. Поняття «культура» вживалося і у сенсі виховання, «культура душі». В Античності сформувався ідеал освіченості «пайдейя», який включав культуру думки (філософія) і культуру слова (риторика).

В Середньовіччі розуміння культури наповнювалося духовним змістом.

В епоху Відродження визнаються цінності творчої діяльності людини. Зображення краси людського тіла, природи в мистецтві сповнені гармонією та духовністю. Виникає розуміння культури як засобу розвитку людини.

Італійський філософ Джамбаттиста Віко (1668–1744) вважав, що розум людини є джерелом змін у культурі. На його думку, культурно-історичний розвиток – це процес формування звичаїв, законів та мови. Він розділив історію культури на три «родових періоди»:

- період первісного варварства, міфологічне осягнення світу;
- героїчний період (феодалізм), в який закладаються основи культури, правління монархів;
- класичний період (людський), коли економіка, «політична організація суспільства» досягають максимального розвитку і починається «моральна деградація людей».

У Просвітництві поширилися уявлення про потребу залучення людей до цінностей культури через освіту, науково-популярні видання. Зміст культури визначався розумом, життєдіяльністю людини. Німецький філософ Самуель Пуфендорф (1632–1694) ввів розуміння культури як науки, мистецтва, знання. Почали формуватися уявлення про культуру як філософську категорію.

Йоганн Гердер (1744–1803) розглядав культуру як засіб розвитку людини. Й. Гердер у праці «Ідеї з філософії історії людства» вперше виклав історію людства як історію культури.

І. Кант вважав, що проявом культури, розуму людини є здатність людини діяти вільно, визначати цілі, дотримуватись морального закону незалежно від природи. У І. Канта культура полягала у вільному вдосконаленні людини у поєднанні і фізичного, і морального вдосконалення.

У Г. Гегеля культура є проявом світового духу. Культура дозволяє людині набути узагальненого мислення, воління. Завдяки культурі формується духовність людини. Духовна сутність світу відкривається людині через культуру. Г. Гегель вважав, що сутність культури поступово розкривається і завдяки філософії набуває теоретичного осмислення при проходженні всіх ступенів формування світового духу. Відповідно у розвитку культури та мистецтв Г. Гегель виділив такі етапи:

- символічний (східне мистецтво);
- класичний (античне мистецтво);
- романтичний (мистецтво християнського світу).

Культура є людинотворчою, завдяки культурі відбувається формування і самореалізація особистості, так вважали, і І. Кант, і Г. Гегель.

Вільгельм Віндельбанд (1848–1915) виділив науки про природу та науки про культуру.

Філософія культури ХХ ст. Філософські теорії історії світової культури зводяться до двох основних моделей світового історичного процесу: лінійні теорії, в яких історія поділяється на загальнолюдські стадії, та нелінійні теорії, в яких визнається циклічність історичного розвитку. В нелінійних теоріях розвиток культури порівнюється з життям живого організму.

Німецький дослідник культур Освальд Шпенглер (1880–1936) в праці «Занепад Європи» розглянув історію людства як послідовність самодостатніх і рівноцінних культур. Він виділив такі розвинені культури: античну, арабську, вавилонську, єгипетську, західно-європейську, індійську, китайську, майя. О. Шпенглер аналізував культурно-історичний (життєвий) цикл локальних культур, виділивши в ньому наступні фази: дитинство – варварство первісного суспільства; юність – початок розвитку політичної організації, мистецтва і науки; зрілість – розквіт всіх сфер суспільного життя; старість, смерть. В культурно-історичній концепції О. Шпенглера внутрішню цілісність кожної культури забезпечує її трансцендентний «пра-феномен», який розвиває свої творчі можливості на стадіях росту-розвитку і вичерпує їх на стадіях старіння і смерті. О. Шпенглер назвав фазу творчого занепаду культури «цивілізацією». Цивілізація в його розумінні – це період творчого безпліддя конкретної культури. Він виділив характерні особливості цивілізації: мілітаризація, бюрократизація, скептицизм.

Англійський дослідник Арнольд Тойнбі (1889–1975) в «Дослідженні історії» розглядав самодостатні, рівноцінні локальні цивілізації. А. Тойнбі використовував поняття цивілізація, як синонім культури. Він розділив світову історію на кілька різних у часі і просторі локальних цивілізацій, які виділялися за принципом їх належності до певної релігійної традиції (наприклад, сучасні цивілізації: західно-християнське суспільство, православне християнське суспільство, ісламське суспільство, індуїстське суспільство, далекосхідне суспільство). А. Тойнбі розглядав історію людства як коловорот цивілізацій, які змінюють одна одну, долаючи

наступні стадії: виникнення, розвитку, занепаду і загибелі. Рушійною силою цивілізаційних трансформацій він вважав людей, які реалізують свої творчі сили. У драмі історії А. Тойнбі простежував не тільки діяльну людину з її правом вибору, а й кінцеву духовну першореальність – Бога. На думку А. Тойнбі, адекватні відповіді на «виклики історії» знаходить «творча меншість». Також він виділив наявність «нетворчої більшості» (внутрішнього пролетаріату) і «зовнішнього пролетаріату» на кордоні цивілізації. При надломах у розвитку цивілізацій починається період руйнації (розколи). Ці розколи створюють ритмічні коливання (занепад-відродження).

3.7.2. Глобальні проблеми сучасної цивілізації

Досягнення науки і техніки змінили сучасний світ. Найпоширеніші з цих досягнень:

- винахід штучних матеріалів;
- відкриття атомної енергії;
- космічні дослідження;
- інформаційні та комунікативні технології та інші.

Волт Вітмен Ростоу (1916–2003) – американський економіст та політик – в середині ХХ ст. висловив теорію стадій економічного розвитку, в якій виділив стадії з різним рівнем споживання. Він протиставив індустріальне суспільство традиційному аграрному суспільству. Він вважав, що рівень індустріалізації суспільства, а не форми власності чи суспільні відносини, визначає структуру суспільства та його темпи розвитку.

Концепцію єдиного індустріального суспільства розвивав Раймон Арон (1905–1983). В цій концепції перехід від «традиційного» (аграрного) суспільства до промислового («індустріального») суспільства представлено як історичний процес.

У другій половині ХХ ст. сформувалася концепція постіндустріального суспільства або інформаційного суспільства, в якій було виділено головний фактор суспільного розвитку – виробництво і використання інформації. Засновники цієї концепції – Деніел Белл (1919–2011) («Прихід постіндустріального суспільства») та Олвін Тоффлер («Третя хвиля»).

У сучасній цивілізації виділяють глобальні проблеми – це проблеми від яких залежить існування цивілізації. До глобальних проблем сучасності відносять наступні проблеми:

- війни та миру;
- руйнування природного середовища, виснаження природних ресурсів, потепління;
- демографічні проблеми, перенаселення;
- продовольчі проблеми (проблема голоду, забезпечення продуктами харчування);
- зайнятості працездатного населення;
- збереження здоров'я людей.

Взаємозв'язок науки та техніки, а також можливості вирішення соціальних і етичних проблем представлено в концепції сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку культури – сучасна модель світосприйняття, яка з'явилася в кінці XX ст. В ній поєднуються філософія, природознавство, економіка, техніка, суспільна організація. Під стійким розвитком розуміють регульоване співіснування природи і суспільства.

Ця концепція припускає можливість задоволення життєво важливих потреб із свідомим обмеженням використання природних ресурсів, що залежить від сучасного рівня техніки і можливостей природи переробляти продукти людської життєдіяльності.

Теми доповідей

1. Загальні філософські визначення культури.
2. Основні концепції культури.
3. Духовна культура (мистецтво, наука, релігія) як форма ціннісної єдності.
4. Філософія про історичні типи існування культури (на прикладі на вибір: теорії Освальда Шпенглера, Арнольда Тойнбі або ін.).
5. Концепція інформаційного суспільства.
6. Особливості та протиріччя сучасної світової цивілізації.
7. Сутність, походження та основні типи глобальних проблем сучасності.

Запитання для самостійного опрацювання

1. Які основні визначення і концепції культури використовуються в філософії культури?
2. Як в філософії пояснюються закономірності існування і розвитку культур?
3. Які особливості та протиріччя сучасної світової цивілізації виділяються в філософії?
4. В чому полягає концепція індустріального суспільства?
5. В чому полягає зміст концепції інформаційного суспільства?
6. Як в філософії пояснюються походження та основні типи глобальних проблем?
7. Які існують способи вирішення глобальних проблем?
8. В чому полягає взаємозв'язок науки і техніки з сучасними соціальними і етичними проблемами?

Література: [26, с. 152–157, 180–185], [29, с. 471–493], [32, с. 368–390].

Інформаційні ресурси: [1].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Завдання до підсумкового контролю знань представлені у вигляді різнорівневих тестових завдань.

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ЗМІСТ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ

1. Філософія як наука виникає

- а) завдяки сучасній філософії у XX–XXI ст.;
- б) у Давній Греції приблизно у VI–IV ст. до н. е.;
- в) у Давній Греції у VI ст. до н. е.;
- г) з розвитком філософії Нового часу у XVI–XVII ст.

2. Вперше термін філософія використовував

- а) Гомер;
- б) Піфагор;
- в) Аристотель;
- г) Парменід.

3. В філософії розглядаються

- а) методи збільшення економічного прибутку;
- б) стратегія та тактика;
- в) найбільш суттєві питання про всесвіт, природу, людину;
- г) балачки.

4. Вміння критично мислити полягає у

- а) критиці всіх і всього;
- б) тому, щоб голосно кричати;
- в) тому, щоб казати образливі слова;
- г) здатності розмірковувати, бути уважним, спостережливим.

5. У чому відмінність між філософією та мистецтвом?

а) зміст філософії розкривається через поняття, мистецтво використовує образи;

б) у розгляді життя людини;

в) в історичній перспективі;

г) в яскравості.

6. Світоглядна функція філософії спрямована на

а) задоволення споживчих потреб;

б) визначення методів пізнання;

в) отримання естетичного враження;

г) формування системи знань про світ, людину, суспільство.

7. Практичне значення філософії полягає у

а) дотриманні етичних норм;

б) отриманні прибутку;

в) конструюванні;

г) технічній творчості.

8. Розділ філософії, в якому міститься вчення про буття – це

а) гносеологія;

б) філософська антропологія;

в) онтологія;

г) естетика.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКИХ ПРОБЛЕМ

1. Філософські школи стародавньої Індії

а) форма і матерія;

б) даосизм і конфуціанство;

в) сансара і карма;

г) веданта та буддизм.

2. Найвідоміша давньокитайська школа –

а) інь та янь;

- б) натурфілософія;
- в) конфуціанство;
- г) стоїцизм.

3. Питання, яке вирішували ранньогрецькі натурфілософи

- а) що є людина?;
- б) з чого все?;
- в) зсув зі «що» на «як»;
- г) переходу від несправжнього життя до справжнього.

4. Першоосновою світу Геракліт вважав

- а) вогонь;
- б) воду;
- в) числа;
- г) атоми.

5. Сократ виділив

- а) апорії;
- б) основні закони логіки;
- в) ідеї добра, краси, істини;
- г) числові пропорції в будові космосу.

6. Платон вважав, що держава повинна будуватись на

- а) приватній власності;
- б) справедливості;
- в) суспільній угоді;
- г) рівності.

7. Аристотель розглядав речі як єдність

- а) форми і матерії;
- б) атомів;
- в) неперервного та дискретного;
- г) апатії та атараксії.

8. Елліністичною філософською школою є

- а) Елейська школа;
- б) Мілетська школа;
- в) академія;
- г) епікуреїзм.

9. До основних філософських проблем Середньовіччя відносять

- а) необхідність сповіді;
- б) наявність у світі добра;
- в) встановлення першооснови світу;
- г) співвідношення віри та розуму.

10. Найвідомішим представником схоластики є

- а) Марк Аврелій;
- б) Тома Аквінський;
- в) Климент Александрійський;
- г) Августин Аврелій.

11. Видатним гуманістом Відродження є

- а) Миколай Коперник;
- б) Георг Гегель;
- в) Джованфранческо Піко делла Мірандола;
- г) Квінт Тертуліан.

12. Універсализм, антропоцентризм філософії Відродження полягав у

- а) визнанні всебічних творчих можливостей людини;
- б) ототожненні Бога з природою;
- в) поясненні природи універсалий;
- г) доказах про збіг абсолютного максимуму та абсолютного мінімуму.

13. В філософії Нового часу у XVI–XVII ст. сформувались

- а) емпіризм та раціоналізм;
- б) патристика і схоластика;
- в) неопозитивізм;
- г) «філософія життя».

14. Індукція – це ...

- а) метод, в якому відбувається перехід від загального до одиничного;
- б) метод пізнання, в якому на основі одиничних засновків роблять загальні висновки;
- в) спрямованість на об'єкт дослідження;
- г) безпосереднє пізнання.

15. «Мислю, отже існую». Цей вислів належить

- а) Аристотелю;
- б) Френсису Бекону;
- в) Рене Декарту;
- г) Артуру Шопенгаверу.

16. В філософії Просвітництва з'явилися уявлення про

- а) моральні права людини;
- б) наукові права людини;
- в) релігійні права людини;
- г) природні права людини.

17. Іммануїл Кант в гносеологічній концепції розглядав

- а) філософську антропологію;
- б) межі пізнавальних можливостей людини;
- в) філософію свідомості;
- г) категоричний імператив.

18. Об'єктивна абсолютна ідея є головним поняттям філософської системи

- а) Людвіга Фюєрбаха;
- б) Йогана Фіхте;
- в) Георга Гегеля;
- г) Карла Ясперса.

19. Точка зору, в якій абсолютизується наука, має назву

- а) «Науковчення»;
- б) аксіологія;
- в) методологія;

г) сцієнтизм.

20. Представником неопозитивізму є

- а) Бертран Рассел;
- б) Мартин Гайдеггер;
- в) Фридрих Ніцше;
- г) Ганс-Георг Гадамер.

21. Екзистенціалізм – це

- а) філософія існування;
- б) філософія розуміння;
- в) філософська школа у ранньогрецькій натурфілософії;
- г) напрям у філософії XIV–XVI ст.

22. Сутність людини формується впродовж її життя і залежить від життєвоважливих виборів, які вона здійснює, – так вважав ...

- а) Едмунд Гусерль;
- б) Огюст Конт;
- в) Жан-Поль Сартр;
- г) Платон.

23. В феноменології досліджується

- а) біоетика;
- б) існування людини;
- в) наукове знання;
- г) свідомість.

24. В герменевтиці для аналізу процесів розуміння використовуються

- а) справжнє буття людини та несправжнє буття людини;
- б) герменевтичне коло та герменевтичний трикутник;
- в) раціональні та чуттєві сприйняття;
- г) верифікація та фальсифікація.

25. Українська філософія має характеристику –

- а) антична філософія;

- б) критична філософія;
- в) практична філософія;
- г) східна філософія.

26. При розгляді національної філософії потрібно враховувати: народну творчість; найяскравіші епохи в розвитку нації; досліджувати життя і творчість представників національної філософії; аналізувати творчість філософів, які жили в Україні; вивчати сукупність філософських уявлень, які реально функціонують в українській філософії; періодизацію – так вважав

- а) Дмитро Іванович Чижевський;
- б) Юрій Дрогобич;
- в) Костянтин Василь Острозький;
- г) Смотрицький Мелетій.

27. До найвідоміших оригінальних творів києво-руської культури відносять

- а) Пересопницьке Євангеліє;
- б) «Повість временних літ»;
- в) «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру»;
- г) «Апостол».

28. У Києво-Могилянській академії надавалась перевага

- а) вивченню теології;
- б) вивченню філософії;
- в) використанню аналітичного методу;
- г) «філософії серця».

29. Філософська система Григорія Савича Сковороди відрізняється

- а) раціоналізмом;
- б) дотриманням православної патристики;
- в) емпіризмом;
- г) символічно-образним стилем мислення.

30. «Нерівна всім рівність» – писав

- а) Михайло Сергійович Грушевський;

- б) Іван Якович Франко;
- в) Памфіл Данилович Юркевич;
- г) Григорій Савич Сковорода.

31. Обґрунтував історіософську концепцію, згідно з якою український народ має власну історію, культуру, мову

- а) Нестор Літописець;
- б) Пилип Орлик;
- в) Микола Іванович Костомаров;
- г) Володимир Іванович Вернадський.

32. Піднесення української національної самосвідомості через освіту і культуру прагнув

- а) Михайло Петрович Драгоманов;
- б) В'ячеслав Казимирович Липинський;
- в) Микола Васильович Гоголь;
- г) Марк Аврелій.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ БУТТЯ, СВІДОМОСТІ, ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ

1. Основа світу, абсолютне буття – це

- а) натуралістична традиція;
- б) побут;
- в) сприймання;
- г) субстанція.

2. Модуси буття – це

- а) простір та час;
- б) буття та небуття;
- в) закони логіки;
- г) мораль та право.

3. Назва теорії самоорганізації

- а) діалектика;

- б) синергетика;
- в) онтологія;
- г) епістемологія.

4. Свідомість людини може виявлятися через

- а) через вчинки, слова, мислення, емоції, прояви волі та ін.;
- б) довжину;
- в) колір;
- г) вагу.

5. Інтелектуальною здатністю душі вперше називає свідомість

- а) Платон;
- б) Рене Декарт;
- в) Зигмунд Фройд;
- г) Людвіг Вітгенштайн.

6. Фактори, які сприяють формуванню і розвитку свідомості – це

- а) універсалії;
- б) простір і час;
- в) розум, праця, соціальне життя;
- г) систематичність, теоретичність, фундаментальність.

7. Свідомість має таку характеристику

- а) стриманість;
- б) ширина;
- в) глибина;
- г) орієнтованість – здатність визначити найбільш розумні і доцільні способи власної поведінки.

8. Пізнання це

- а) розуміння;
- б) єдність чуттєвого та раціонального;
- в) спостереження;
- г) істини та помилки.

9. Відчуття – це

- а) ментальне здоров'я;
- б) впливовість;
- в) співчуття;
- г) данні, які людина отримує за допомогою одного з органів чуття.

10. Раціональне пізнання реалізується через

- а) поняття, судження, умовиводи;
- б) пристрої;
- в) мобільні додатки;
- г) сприйняття.

11. Форми наукового пізнання

- а) аналіз та синтез;
- б) паперові та електронні;
- в) гіпотези та теорії;
- г) популярні та офіційні.

12. Природа та сутність людини полягають у

- а) єдності тіла, душі та духу;
- б) дуалізмі душі та тіла;
- в) природній необхідності та моральній свободі;
- г) біологічному та соціальному.

13. Найголовніше в самопізнанні та самотворенні для людини

- а) враховувати думку інших людей;
- б) займатись фізичними вправами;
- в) керуватися власним розумом;
- г) відпочивати.

14. Умови формування особистості мають забезпечувати

- а) класифікацію;
- б) збереження ідентичності;
- в) протиріччя;
- г) технологічні процеси.

15. Інтелектуали є

- а) носіями певних цінностей, зберігачами суспільних вартостей, творцями інновацій;
- б) знавцями мови програмування Python;
- в) власниками смартфонів;
- г) знавцями гри в шахи.

16. В суспільній системі виділяють наступні підсистеми (вказіть зайве)

- а) економічна;
- б) політична;
- в) духовна;
- г) громадянська.

17. Функціонування суспільства як складної динамічної системи пояснюється дією

- а) цінностей;
- б) природних явищ;
- в) штучних матеріалів;
- г) секретного коду.

18. Культура потребує постійного утвердження, збереження через

- а) популяризацію наукових знань;
- б) глобальне потепління;
- в) ризики варваризації;
- г) те, що перекладається «справа народна».

19. Цивілізація розвивається, поки «творча меншість» знаходить адекватні відповіді на «виклики історії» – це думка

- а) Освальда Шпенглера;
- б) Арнольда Тойнбі;
- в) Мартина Гайдеггера;
- г) Михайла Грушевського.

20. Виснаження природних ресурсів відносять до

- а) глобальних проблем сучасної цивілізації;

- б) концепції індустріального суспільства;
- в) технічних проблем;
- г) наукової методології.

21. Вкажіть сучасне філософсько-етичне вчення

- а) етика обов'язку;
- б) етика чеснот;
- в) біоетика;
- г) концепція «розумного егоїзму».

22. Основним продуктом виробництва постіндустріального суспільства є

- а) національний валовий продукт;
- б) біржові акції;
- в) нафта та газ;
- г) інформація та знання.

23. Концепція інформаційного суспільства розроблялась

- а) Володимиром Вернадським;
- б) Олвіном Тоффлером;
- в) Альбертом Айнштайном;
- г) Альбером Камю.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

У тестових завданнях запропоновано декілька варіантів відповідей, з яких правильною є одна відповідь.

РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ЗМІСТ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ

1. Філософія як наука виникає

- а) завдяки сучасній філософії у XX–XXI ст.;
- б) у Давній Греції приблизно у VI–IV ст. до н. е.;**
- в) у Давній Греції у VI ст. до н. е.;
- г) з розвитком філософії Нового часу у XVI–XVII ст.

2. Вперше термін філософія використовував

- а) Гомер;
- б) Піфагор;**
- в) Аристотель;
- г) Парменід.

3. В філософії розглядаються

- а) методи збільшення економічного прибутку;
- б) стратегія та тактика;
- в) найбільш суттєві питання про всесвіт, природу, людину;**
- г) балачки.

4. Вміння критично мислити полягає у

- а) критиці всіх і всього;
- б) тому, щоб голосно кричати;
- в) тому, щоб казати образливі слова;
- г) здатності розмірковувати, бути уважним, спостережливим.**

5. У чому відмінність між філософією та мистецтвом?

а) зміст філософії розкривається через поняття, мистецтво використовує образи;

б) у розгляді життя людини;

в) в історичній перспективі;

г) в яскравості.

6. Світоглядна функція філософії спрямована на

а) задоволення споживчих потреб;

б) визначення методів пізнання;

в) отримання естетичного враження;

г) формування системи знань про світ, людину, суспільство.

7. Практичне значення філософії полягає у

а) дотриманні етичних норм;

б) отриманні прибутку;

в) конструюванні;

г) технічній творчості.

8. Розділ філософії, в якому міститься вчення про буття – це

а) гносеологія;

б) філософська антропологія;

в) онтологія;

г) естетика.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКИХ ПРОБЛЕМ

1. Філософські школи стародавньої Індії

а) форма і матерія;

б) даосизм і конфуціанство;

в) сансара і карма;

г) веданта та буддизм.

2. Найвідоміша давньокитайська школа –

а) інь та янь;

- б) натурфілософія;
- в) конфуціанство;**
- г) стоїцизм.

3. Питання, яке вирішували ранньогрецькі натурфілософи

- а) що є людина?;
- б) з чого все?;**
- в) зсув зі «що» на «як»;
- г) переходу від несправжнього життя до справжнього.

4. Першоосновою світу Геракліт вважав

- а) вогонь;**
- б) воду;
- в) числа;
- г) атоми.

5. Сократ виділив

- а) апорії;
- б) основні закони логіки;
- в) ідеї добра, краси, істини;**
- г) числові пропорції в будові космосу.

6. Платон вважав, що держава повинна будуватись на

- а) приватній власності;
- б) справедливості;**
- в) суспільній угоді;
- г) рівності.

7. Аристотель розглядав речі як єдність

- а) форми і матерії;**
- б) атомів;
- в) неперервного та дискретного;
- г) апатії та атараксії.

8. Елліністичною філософською школою є

- а) Елейська школа;
- б) Мілетська школа;
- в) академія;
- г) **епікуреїзм.**

9. До основних філософських проблем Середньовіччя відносять

- а) необхідність сповіді;
- б) наявність у світі добра;
- в) встановлення першооснови світу;
- г) **співвідношення віри та розуму.**

10. Найвідомішим представником схоластики є

- а) Марк Аврелій;
- б) **Тома Аквінський;**
- в) Климент Александрійський;
- г) Августин Аврелій.

11. Видатним гуманістом Відродження є

- а) Миколай Коперник;
- б) Георг Гегель;
- в) **Джованфранческо Піко делла Мірандола;**
- г) Квінт Тертуліан.

12. Універсалізм, антропоцентризм філософії Відродження полягав у

- а) **визнанні всебічних творчих можливостей людини;**
- б) ототожненні Бога з природою;
- в) поясненні природи універсалій;
- г) доказах про збіг абсолютного максимуму та абсолютного мінімуму.

13. В філософії Нового часу у XVI–XVII ст. сформувались

- а) **емпіризм та раціоналізм;**
- б) патристика і схоластика;
- в) неопозитивізм;
- г) «філософія життя».

14. Індукція – це ...

- а) метод, в якому відбувається перехід від загального до одиничного;
- б) метод пізнання, в якому на основі одиничних засновків роблять загальні висновки;**
- в) спрямованість на об'єкт дослідження;
- г) безпосереднє пізнання.

15. «Мислю, отже існую». Цей вислів належить

- а) Аристотелю;
- б) Френсису Бекону;
- в) Рене Декарту;**
- г) Артуру Шопенгаверу.

16. В філософії Просвітництва з'явилися уявлення про

- а) моральні права людини;
- б) наукові права людини;
- в) релігійні права людини;
- г) природні права людини.**

17. Іммануїл Кант в гносеологічній концепції розглядав

- а) філософську антропологію;
- б) межі пізнавальних можливостей людини;**
- в) філософію свідомості;
- г) категоричний імператив.

18. Об'єктивна абсолютна ідея є головним поняттям філософської системи

- а) Людвіга Фюєрбаха;
- б) Йогана Фіхте;
- в) Георга Гегеля;**
- г) Карла Ясперса.

19. Точка зору, в якій абсолютизується наука, має назву

- а) «Науковчення»;
- б) аксіологія;
- в) методологія;

г) **сцієнтизм.**

20. Представником неопозитивізму є

- а) **Бертран Рассел;**
- б) Мартин Гайдеггер;
- в) Фридрих Ніцше;
- г) Ганс-Георг Гадамер.

21. Екзистенціалізм – це

- а) **філософія існування;**
- б) філософія розуміння;
- в) філософська школа у ранньогрецькій натурфілософії;
- г) напрям у філософії XIV–XVI ст.

22. Сутність людини формується впродовж її життя і залежить від життєвоважливих виборів, які вона здійснює, – так вважав ...

- а) Едмунд Гусерль;
- б) Огюст Конт;
- в) **Жан-Поль Сартр;**
- г) Платон.

23. В феноменології досліджується

- а) біоетика;
- б) існування людини;
- в) наукове знання;
- г) **свідомість.**

24. В герменевтиці для аналізу процесів розуміння використовуються

- а) справжнє буття людини та несправжнє буття людини;
- б) **герменевтичне коло та герменевтичний трикутник;**
- в) раціональні та чуттєві сприйняття;
- г) верифікація та фальсифікація.

25. Українська філософія має характеристику –

- а) антична філософія;

- б) критична філософія;
- в) практична філософія;**
- г) східна філософія.

26. При розгляді національної філософії потрібно враховувати: народну творчість; найяскравіші епохи в розвитку нації; досліджувати життя і творчість представників національної філософії; аналізувати творчість філософів, які жили в Україні; вивчати сукупність філософських уявлень, які реально функціонують в українській філософії; періодизацію – так вважав

- а) Дмитро Іванович Чижевський;**
- б) Юрій Дрогобич;
- в) Костянтин Василь Острозький;
- г) Смотрицький Мелетій.

27. До найвідоміших оригінальних творів києво-руської культури відносять

- а) Пересопницьке Євангеліє;
- б) «Повість временних літ»;**
- в) «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру»;
- г) «Апостол».

28. У Києво-Могилянській академії надавалась перевага

- а) вивченню теології;
- б) вивченню філософії;**
- в) використанню аналітичного методу;
- г) «філософії серця».

29. Філософська система Григорія Савича Сковороди відрізняється

- а) раціоналізмом;
- б) дотриманням православної патристики;
- в) емпіризмом;
- г) символічно-образним стилем мислення.**

30. «Нерівна всім рівність» – писав

- а) Михайло Сергійович Грушевський;

- б) Іван Якович Франко;
- в) Памфіл Данилович Юркевич;
- г) **Григорій Савич Сковорода.**

31. Обґрунтував історіософську концепцію, згідно з якою український народ має власну історію, культуру, мову

- а) Нестор Літописець;
- б) Пилип Орлик;
- в) **Микола Іванович Костомаров;**
- г) Володимир Іванович Вернадський.

32. Піднесення української національної самосвідомості через освіту і культуру прагнув

- а) **Михайло Петрович Драгоманов;**
- б) В'ячеслав Казимирович Липинський;
- в) Микола Васильович Гоголь;
- г) Марк Аврелій.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ БУТТЯ, СВІДОМОСТІ, ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ

1. Основа світу, абсолютне буття – це

- а) натуралістична традиція;
- б) побут;
- в) сприймання;
- г) **субстанція.**

2. Модуси буття – це

- а) **простір та час;**
- б) буття та небуття;
- в) закони логіки;
- г) мораль та право.

3. Назва теорії самоорганізації

- а) діалектика;

б) синергетика;

в) онтологія;

г) епістемологія.

4. Свідомість людини може виявлятися через

а) через вчинки, слова, мислення, емоції, прояви волі та ін.;

б) довжину;

в) колір;

г) вагу.

5. Інтелектуальною здатністю душі вперше називає свідомість

а) Платон;

б) Рене Декарт;

в) Зигмунд Фройд;

г) Людвіг Вітгенштайн.

6. Фактори, які сприяють формуванню і розвитку свідомості – це

а) універсалії;

б) простір і час;

в) розум, праця, соціальне життя;

г) систематичність, теоретичність, фундаментальність.

7. Свідомість має таку характеристику

а) стриманість;

б) ширина;

в) глибина;

г) орієнтованість – здатність визначити найбільш розумні і доцільні способи власної поведінки.

8. Пізнання це

а) розуміння;

б) єдність чуттєвого та раціонального;

в) спостереження;

г) істини та помилки.

9. Відчуття – це

- а) ментальне здоров'я;
- б) впливовість;
- в) співчуття;
- г) **данні, які людина отримує за допомогою одного з органів чуття.**

10. Раціональне пізнання реалізується через

- а) **поняття, судження, умовиводи;**
- б) пристрої;
- в) мобільні додатки;
- г) сприйняття.

11. Форми наукового пізнання

- а) аналіз та синтез;
- б) паперові та електронні;
- в) **гіпотези та теорії;**
- г) популярні та офіційні.

12. Природа та сутність людини полягають у

- а) єдності тіла, душі та духу;
- б) дуалізмі душі та тіла;
- в) природній необхідності та моральній свободі;
- г) **біологічному та соціальному.**

13. Найголовніше в самопізнанні та самотворенні для людини

- а) враховувати думку інших людей;
- б) займатись фізичними вправами;
- в) **керуватися власним розумом;**
- г) відпочивати.

14. Умови формування особистості мають забезпечувати

- а) класифікацію;
- б) **збереження ідентичності;**
- в) протиріччя;
- г) технологічні процеси.

15. Інтелектуали є

а) носіями певних цінностей, зберігачами суспільних вартостей, творцями інновацій;

б) знавцями мови програмування Python;

в) власниками смартфонів;

г) знавцями гри в шахи.

16. В суспільній системі виділяють наступні підсистеми (вказіть зайве)

а) економічна;

б) політична;

в) духовна;

г) громадянська.

17. Функціонування суспільства як складної динамічної системи пояснюється дією

а) цінностей;

б) природних явищ;

в) штучних матеріалів;

г) секретного коду.

18. Культура потребує постійного утвердження, збереження через

а) популяризацію наукових знань;

б) глобальне потепління;

в) ризики варваризації;

г) те, що перекладається «справа народна».

19. Цивілізація розвивається, поки «творча меншість» знаходить адекватні відповіді на «виклики історії» – це думка

а) Освальда Шпенглера;

б) Арнольда Тойнбі;

в) Мартина Гайдеггера;

г) Михайла Грушевського.

20. Виснаження природних ресурсів відносять до

а) глобальних проблем сучасної цивілізації;

- б) концепції індустріального суспільства;
- в) технічних проблем;
- г) наукової методології.

21. Вкажіть сучасне філософсько-етичне вчення

- а) етика обов'язку;
- б) етика чеснот;
- в) біоетика;**
- г) концепція «розумного егоїзму».

22. Основним продуктом виробництва постіндустріального суспільства є

- а) національний валовий продукт;
- б) біржові акції;
- в) нафта та газ;
- г) інформація та знання.**

23. Концепція інформаційного суспільства розроблялась

- а) Володимиром Вернадським;
- б) Олвіном Тоффлером;**
- в) Альбертом Айнштайном;
- г) Альбером Камю.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Філософія: визначення та особливості.
2. Функції та структура філософії.
3. Філософія та світогляд. Типи світогляду.
4. Філософія в Давній Індії та Давньому Китаї.
5. Антична натурфілософія.
6. Сократ і софісти.
7. Філософське вчення Платона.
8. Основні положення філософської системи Аристотеля.
9. Елліністичні філософські школи (стоїцизм, епікуреїзм, скептицизм).
10. Загальна характеристика філософії Середньовіччя.
11. Патристика і схоластика.
12. Реалізм та номіналізм середньовічної філософії.
13. Антропоцентризм і гуманізм філософії епохи Відродження.
14. Натурфілософія епохи Відродження.
15. Наукоцентризм філософії Нового часу.
16. Емпіризм в філософії Нового часу (Френсис Бекон, Джон Лок та інші).
17. Раціоналізм в філософії Нового часу (Рене Декарт, Готфريد Ляйбніц та інші).
18. Загальна характеристика німецької класичної філософії.
19. Критична філософія Іммануїла Канта.
20. Філософська система Георга Гегеля.
21. Сучасна західноєвропейська філософія. Особливості розвитку філософії у XX–XXI ст.
22. Позитивізм. Неопозитивізм. Аналітична філософія. Постпозитивізм. Філософія науки.
23. Феноменологія.
24. Екзистенціалізм.
25. Різноманіття сучасної філософії (герменевтика).

26. Загальна характеристика і основні періоди розвитку української філософії.

27. Філософія у Києво-Могилянській академії.

28. Філософська система Григорія Савича Сковороди.

29. Українська філософія у XIX–XX ст.

30. Філософія української національної ідеї, реалізація ідеї української державності (Михайло Петрович Драгоманов, Михайло Сергійович Грушевський та інші).

31. Основні онтологічні проблеми і концепції буття.

32. Основні онтологічні філософські категорії.

33. Простір та час як модуси буття. Рух і розвиток. Причинність у філософському розумінні світу. Сінергетика.

34. Свідомість та її функції.

35. Свідомість та діяльність людини.

36. Компоненти та рівні свідомості.

37. Гносеологія про пізнання світу.

38. Чуттєве та раціональне пізнання.

39. Проблема істинності. Абсолютна істина та відносна істина.

40. Філософське осмислення людини.

41. Філософія про природу і сутність людини. Формування відповідальної особистості.

42. Філософські роздуми про сенс життя людини.

43. Діяльність людини. Види діяльності. Творчість.

44. Наукове пізнання.

45. Наукова методологія.

46. Суспільство. Функціонування суспільства як системи.

47. Філософія історії: основна проблематика. «Осьовий час» Карла Ясперса.

48. Культура та цивілізація. Концепції Освальда Шпенглера, Арнольда Тойнбі.

49. Концепція постіндустріального суспільства. Інформаційне суспільство.

50. Основні різновиди глобальних проблем сучасності. Шляхи вирішення протиріч сучасної світової цивілізації.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

(хронологічні відомості про найвидатніших філософів)

А

Августин Аврелій (Блаженний) (354–430) – 20, 22, 65, 79, 91

Аристотель (384–322 до н. е.) – 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 46, 47, 59, 66, 67,
76, 78, 80, 88, 90, 92, 100

Б

Бекон Френсис (1561–1626) – 24, 55, 80, 92, 100

В

Вернадський Володимир Іванович (1863–1945) – 42, 83, 87, 95, 99

Віко Джамбаттиста (1668–1744) – 71

Віндельбанд Вільгельм (1848–1915) – 72

Вітгенштайн Людвіг (1889–1951) – 32, 84, 96

Г

Габермас Юрген (нар. 1929) – 67

Гадамер Ганс-Георг (1900–2002) – 35, 81, 93

Гайдеггер Мартин (1889–1976) – 35, 36, 81, 86, 93, 98

Гегель Георг Вільгельм Фридрих (1770–1831) – 27, 28, 29, 44, 51, 55, 67, 71,
72, 79, 80, 91, 92, 100

Геракліт (544–483 до н. е.) – 15, 18, 78, 90

Гердер Йоганн Готфريد (1744–1803) – 71

Гобс Томас (1588–1679) – 24, 25, 67

Гусерль Едмунд (1859–1938) – 33, 34, 36, 44, 46, 81, 93

Д

Декарт Рене (1596–1650) – 24, 25, 28, 46, 50, 55, 80, 84, 92, 96, 100

Демокрит (460–370 до н. е.) – 16, 18, 48

Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) – 42, 83, 95, 101
Дрогобич Юрій (1450–1494) – 38, 82, 94

Е

Епікур (341–270 до н. е.) – 18

З

Зенон (490–430 до н. е.) – 16, 18

К

Камю Альбер (1913–1960) – 34, 87, 99
Кант Іммануїл (1724–1804) – 26, 27, 28, 29, 55, 59, 71, 72, 80, 92, 100
Кассирер Ернст (1874–1945) – 59
К'єркегор Серен (1813–1855) – 34
Конт Огюст (1798–1857) – 31, 81, 93
Коперник Миколай (1473–1543) – 21, 22, 23, 38, 79, 91
Кун Томас (1922–1996) – 33

Л

Липинський В'ячеслав Казимирович (1882–1931) – 42, 83, 95
Лакатос Імре (1922–1974) – 33
Лок Джон (1632–1704) – 24, 28, 67, 100
Ляйбніц Готфрід Вільгельм (1646–1716) – 24, 100

М

Марк Аврелій (121–180) – 18, 79, 83, 91, 95
Марсиліо Фічино (1433–1499) – 22
Миколай Кузанський (1401–1464) – 21
Могила Петро (1596–1647) – 39

П

Парменід (540–480 до н. е.) – 15, 16, 18, 44, 76, 88
Паскаль Блез (1623–1662) – 28
Піко делла Мірандола Джованфранческо (1463–1494) – 22, 79, 91

Піфагор (580–500 до н. е.) – 7, 15, 18, 76, 88

Платон (427–347 до н. е.) – 7, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 46, 59, 66, 78, 81, 84, 90,
93, 96, 100

Поппер Карл (1902–1994) – 32, 55

Потебня Олександр Опанасович (1835–1891) – 42

Протагор (480–410 до н. е.) – 16

Пуанкаре Анрі (1854–1912) – 31

Р

Рассел Бертран (1872–1970) – 32, 81, 93

С

Сартр Жан-Поль (1905–1980) – 34, 35, 81, 93

Сковорода Григорій Савич (1722–1794) – 7, 40, 43, 82, 83, 94, 95, 101

Сократ (469–399 до н. е.) – 16, 18, 19, 40, 58, 78, 90, 100

Т

Тома Аквінський (1225/26–1274) – 20, 21, 22, 79, 91

Ф

Фаєрабенд Пауль (1924–1996) – 67

Фалес (625–545 до н. е.) – 15, 18

Фіхте Йоган Готліб (1762–1814) – 27, 80, 92

Фоєрбах Людвіг (1804–1872) – 28, 29, 80, 92

Ч

Чижевський Дмитро Іванович (1894–1977) – 37, 82, 94

Ш

Шелер Макс (1874–1928) – 59

Шпенглер Освальд (1880–1936) – 72, 74, 86, 98, 101

Ю

Юркевич Памфіл Данилович (1826–1874) – 41, 42, 43, 83, 95

Я

Яворський Стефан (1658–1722) – 39

Ясперс Карл (1883–1969) – 35, 65, 80, 92, 101

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Аврелій Марк. Наодинці з собою : роздуми / Марк Аврелій ; переклав з грец. Р. Паранько. – 3-тє вид. – Львів : Апріорі, 2020. – 182 с.
2. Андрущенко В. П. Вступ до філософії. Великі філософи : навч. посіб. / В. П. Андрущенко. – Харків : Чиженко С. Ю. ; РИФ, 2005. – 512 с.
3. Антологія давньоіндійської літератури / перекл. із санскриту, упорядкування, передмова та примітки П. Г. Ріттера. – Харків : Фоліо, 2013. – 288 с.
4. Арістотель. Поетика / Арістотель ; пер. з старогрец. – Харків : Фоліо, 2018. – 154 с.
5. Багатовимірність людини та культури у сучасних філософських ландшафтах : монографія / О. О. Дольська та ін. ; НТУ «ХПІ». – Харків : Іванченка І. С., 2021. – 169 с.
6. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика : вибр. твори / Г.-Г. Гадамер ; ; пер. з нім. ; ред. : Є. А. Горева, П. І. Соколовський. – Київ : Юніверс, 2001. – 283 с.
7. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / Г. В. Ф. Гегель ; пер. з нім. П. Таращук ; наук. ред. пер. Ю. Кушаков. – Київ : Основи, 2004. – 548 с.
8. Голідей Р. Стоїцизм на кожен день. 366 роздумів про мудрість, стійкість і мистецтво життя / Р. Голідей, С. Генсільман ; пер. з англ. А. Ящук. – Київ : Наш формат, 2022. – 463 с.
9. Горський В. С. Філософія в українській культурі : (методологія та історія). – Філософські нариси / В. С. Горський. – Київ : Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
10. Декарт Р. Метафізичні розмисли / Р. Декарт ; пер. з фр. З. Борисюк, О. Жупанського. – Київ : ЮНІВЕРС, 2000. – 304 с.
11. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшуковувати істину в науках / Р. Декарт. – Київ : ТанDEM, 2001. – 104 с.
12. Європейське Середньовіччя : літературний флорилегіум / упоряд. Б. Щавурський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2020. – 944 с.
13. Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр європ. гуманітар. дослідж. ; під керівництвом Б. Кассен ; наук. керівники проекту Б. Кассен, К. Сігов ; пер. з фр. – 3-тє вид. – Київ : Дух і літера, 2020. – Т. 1 / упоряд., підгот.

Б. Кассен. – 570 с.

- 14.Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр європ. гуманітар. дослідж. ; під керівництвом Б. Кассен ; наук. керівники проекту Б. Кассен, К. Сігов ; пер. з фр. – 2-е вид. – Київ : Дух і літера, 2021. – Т. 2 / упоряд. та підгот. текстів : Б. Кассен, К. Сігов, А. Васильченко. – 482 с.
- 15.Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр європ. гуманітар. дослідж. ; під керівництвом Б. Кассен ; наук. керівники проекту Б. Кассен, К. Сігов ; пер. з фр. – 2-е вид. – Київ : Дух і літера, 2021. – Т. 3 / упоряд. та підгот. текстів : Б. Кассен, К. Сігов, А. Васильченко. – 326 с.
- 16.Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр європ. гуманітар. дослідж. ; під керівництвом Б. Кассен, К. Сігова ; пер. з фр. – 2-ге вид. – Київ : Дух і літера, 2020. – Т. 4 / упоряд. та підгот. текстів : Б. Кассен, К. Сігов, А. Васильченко ; заг. ред. А. Васильченко. – 438 с.
- 17.Європейський словник філософій : український контекст. Лексикон неперекладностей / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр європ. гуманітар. дослідж. ; під керівництвом Б. Кассен та К. Сігова ; пер. з фр. – Київ : Дух і літера, 2024. – Т. 5 / упоряд. та підгот. текстів : Б. Кассен, К. Сігов, А. Васильченко. – 495 с.
- 18.Йосипенко С. Л. До витоків української модерності : укр. ранньомодер. духов. культура в європ. контексті / С. Л. Йосипенко. – Київ : Укр. Центр духовн. культури, 2008. – 391 с.
- 19.Ільїна А. В. Трансценденталізм par excellence : деконструкційна перспектива : монографія / А. В. Ільїна. – Київ : Інтерсервіс, 2020. – 622 с.
- 20.Історія української філософії : підручник / М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Бондар та ін. – Київ : Академвидав, 2008. – 624 с.
- 21.Завгородній Ю. Ю. Рецепція індійської філософії в Україні : Лінія Вед (1840–1930-ті рр.) : монографія / Ю. Ю. Завгородній ; Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ : Ін-т філософії, 2013. – 410 с.
- 22.Кант І. Критика практичного розуму / І. Кант ; пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського. – Київ : Юніверс, 2004. – 238 с.

23. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант ; пер. з нім. І. Бурковського ; ред. С. Вишенський. – Київ : Юніверс, 2000. – 504 с.
24. Кралюк П. М. Острозька академія в філософській культурі України : монографія / П. М. Кралюк, І. Д. Пасічник, М. М. Якубович ; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Острог : НУ «Острозька академія», 2014. – 479 с.
25. Лютий Т. В. Розумність нерозумного / Т. В. Лютий ; Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ : ПАРАПАН, 2007. – 417 с.
26. Пазенок В. С. Філософія : навч. посіб. / В. С. Пазенок. – Київ : Академвидав, 2008. – 280 с.
27. Платон. Апологія Сократа. Діалоги / Платон ; пер. з давньогрец. Й. Кобів, Ю. Мушака ; прим. та покажч. імен склав Й. Кобів. – Харків : Фоліо, 2017. – 409 с.
28. Платон. Бенкет = ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ / Платон ; пер. з давньогрец. – Львів : Вид-во Укр. Католич. Ун-ту, 2018. – ІІІ, 219 с.
29. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – 4-те видання, виправл. і доповн. – Львів : «Магнолія плюс», Видавець СПД ФО В. М. Піча, 2006. – 506 с.
30. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – 5-те вид., стер. – Львів : Новий світ – 2000, 2019. – 504 с.
31. Петрушенко В. Л. Філософський словник : терміни, персоналії, сентенції / В. Л. Петрушенко. – Львів : Магнолія 2006, 2017. – 352 с.
32. Причепій Є. М. Філософія : підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – 3-тє вид., стер. – Київ : Академвидав, 2009. – 592 с.
33. Сковорода Г. Найкраще / Г. Сковорода. – Львів : Видавництво Terra Incognita, 2019. – 320 с.
34. Філософія : навч.-метод. посіб. / І. В. Владленова та ін. ; ред. О. М. Городиська, О. О. Дольська ; НТУ «ХП». – Харків : Іванченка І. С., 2024. – 199 с.
35. Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко, В. Л. Чуйко та ін. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. – 255 с.
36. Філософія науки : навч. посіб. / Л. В. Фірсова, І. П. Черних, Я. М. Білик, О. М. Білик ; за ред. Л. В. Фірсової. – Харків : Нове слово, 2003. – 336 с.
37. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи : хрестоматія :

навч. посібник / В. П. Андрущенко та ін. ; ред. Г. І. Волинка ; НПУ. – Київ : Каравела, 2015. – 464 с.

- 38.Філософські дискурси раціональності / В. В. Лях, В. С. Пазенок, Я. В. Любимий та ін. ; Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – Київ : Ін-т філософії, 2010. – 427 с.
- 39.Філософська думка в Україні. Бібліогр. слов. / В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. ; ред.-упоряд. М. Л. Ткачук. – Київ : Пульсари, 2002. – 243 с.
- 40.Філософський енциклопедичний словник / Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
- 41.Фірігос А. Вступ до історії патристичної та візантійської філософії. Від початків християнства до іконоборства / А. Фірігос. – Львів : Вид-во Укр. Католицького ун-ту, 2017. – 279 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Джерело	Електронна адреса
Науково-технічна бібліотека Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»	http://library.kpi.kharkov.ua

1. Філософія [Електронний ресурс] : навч. посібник / А. К. Бичко та ін. ; заг. ред. В. І. Ярошовець. – Електрон. текст. дані. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.

ЗМІСТ

	стор.
Вступ	3
Розділ 1. Філософія, її зміст та призначення	7
1.1. Філософія, її джерела та особливості	7
1.1.1. Специфіка філософського знання	7
1.1.2. Філософія та світогляд	10
1.1.3. Структура філософського знання	12
Розділ 2. Історія виникнення і розвитку філософських проблем	14
2.1. Філософія давніх цивілізацій: Стародавнього Сходу та античного світу	14
2.1.1. Філософія Давнього Сходу (давньоіндійська та давньокитайська філософія)	14
2.1.2. Антична філософія (ранньогрецька натурфілософія, класична антична філософія, філософія еллінізму)	15
2.2. Філософія Середньовіччя та Відродження	19
2.2.1. Апологетика і патристика	19
2.2.2. Схоластика	20
2.2.3. Натурфілософія та гуманізм філософії епохи Відродження	21
2.3. Філософія Нового часу	23
2.3.1. Емпіризм та раціоналізм	23
2.3.2. Німецька класична філософія	26
2.4. Некласична та сучасна західна філософія	29
2.4.1. Загальна характеристика розвитку сучасної філософії	29
2.4.2. Позитивістська традиція	30
2.4.3. Феноменологія	33
2.4.4. Екзистенціалізм	34
2.4.5. Герменевтика	35
2.5. Нарис історії української філософії	36
2.5.1. Загальна характеристика та періодизація української філософії	37
2.5.2. Історія української філософії. Філософська творчість	

найвизначніших представників української філософії	38
Розділ 3. Проблеми буття, свідомості, пізнання у філософії	44
3.1. Проблема буття у філософії	44
3.1.1. Основні поняття онтології	44
3.1.2. Сфери буття	46
3.1.3. Категорії як форми буття	47
3.2. Свідомість як філософська проблема	49
3.2.1. Свідомість: визначення, характеристики, формування	49
3.2.2. Концепції, структура та рівні свідомості	52
3.3. Проблеми пізнання у філософії	53
3.3.1. Проблема пізнаванності світу	54
3.3.2. Рівні та форми пізнання	55
3.3.3. Проблема істинності	56
3.4. Людина та її буття як предмет філософського осмислення	57
3.4.1. Філософські визначення людини	58
3.4.2. Умови формування, свобода і відповідальність особистості	59
3.5. Проблема методології в сучасній філософії	62
3.5.1. Наукове пізнання	62
3.5.2. Проблема методології в філософії та науці	63
3.6. Філософія історії та соціальна філософія	65
3.6.1. Філософія історії	65
3.6.2. Суспільство як система	65
3.6.3. Основні елементи суспільного життя	68
3.7. Культура та цивілізація	69
3.7.1. Культура та цивілізація	70
3.7.2. Глобальні проблеми сучасної цивілізації	73
Тестові завдання	76
Відповіді до тестових завдань	88
Контрольні запитання для самоперевірки	100
Іменний покажчик (хронологічні відомості про найвидатніших філософів)	102
Список джерел інформації	106
Інформаційні ресурси	109

Навчальне видання

ТАРАСЕНКО Ірина Валеріївна

ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗНАНЬ

Навчально-методичний посібник

Відповідальна за випуск проф. Городиська О. М.
Роботу до видання рекомендувала проф. Дольська О. А.

В авторській редакції

План 2025 р., поз. 85

Підп. до друку 09.07.2025.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 5,4.

Видавничий центр НТУ «ХП».

вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 5478 від 21.08.2017 р.

Електронне видання